مشهور ایرلر

ایکنچی جزء

ابو العلاء المعری

Абу-ль Аля аль-Маарри

اثر

رضاء الدین فخر الدین

(اوفا)

خلافك بَعْضَ النّاس يُرجى به المُنَى   وَفی الدّهر اَقْوامٌ خلافُهم حَزْمُ
فَاَفْطرْ اذا صامُوا وَصُمْ عندَ فطْرهم   عَلَى حبرة انّ الدوائه هو الاَزْمُ

اورنبورغ

« کریموف ، حسینوف وشرکاسی » مطبعه‌سی

۱۹۰۸

Татар.
3-8635а

Из фондов Российской национальной библиотеки

بسم الله الرحمن الرحیم

مدخل

علم و معرفتلی قوملر اوزلرینك بیوك آدملری حقنده بر چوق اثرلر یازوب ، اسملرینی ملتلری آراسینه تاراتورلر . وشونلر ایله فخرلنورلر ، بونکله قناعت ایتمای کوب وقتده بیوك شهرلرده وعلم یولنده یوروچیلرك کوز اوکلرینه شویله کیمسه‌لرینك اسملرینه هیکللر (نشانلر) اوطورتورلر ، مکتب ومدرسه‌لر تأسیس ایلرلر . بونك خلافنه اوله‌رق مسلمانلرده کوب وقت بیوك آدملرك اسملری اونودلنور : عزیز اثرلری‌ده اورما کوچ اویاسی وکویه آزیغی اوله‌رق یوو شلنوب چروب ویا که توز (توزان) اویاسی اولوب طورر .

مشهور اسلام فیلسوفی اولان «ابن رشد» اثرلرینی ایزاب تابوب دنیاغه چیقاروچیلر فرانسزلر وخصوصا ره‌نان اولمشدر . «اندلس اسلام عالملری اولمیه ایدی (شونلر جمله‌سندن بری ابن رشددر) احتمالکه آوروپالولر بو کونکی مدنیتلرینی دوشلرنده اولسون کورمازلر ایدی» دییورلر . اوشبو جهتدن فرنکلر ابن رشد اسمینی دنیایه چیقارمشلر وفضائل علمیه‌سینی تشهیر ایدرگه سبب اولمشلر ایسه کندی ولی نعمتلرینه آنچق جزئی برمکافات اولنمشلردر ، شونك ایچون بو طوغروده اولان منت فرنکلرده دگل ، بلکه ابن رشدده‌در لکن ابن رشد وباشقه سلفلر فرنکلرك ولی نعمتلری اولدیغی کبی بو کونکی مسلمانلرك ده ولی نعمتلری دگلمیدر ؟ فرنکلر طرفندن ایدلمش خدمتلر ایله مسلمانلر اوستونه اولان خدمتلر اداالونماز ،

بلکه مسلمانلر کندی سلفلرینی کندیلری طوغریدن طوغری بیلورگه وآنلرنڭ آثار علمیه وفضائل انسانیه‌لرندن استفاده ایدوب ، آنلری رهبر طوتارغه تیوشلیدر .

مقالات وکلام کتابلرنده وآنلره صرف تقلید یوللو یازلمش برچوق اثرلرده بعض بیوك ذاتلرڭ مسلکلری تعییب ایدلنور ، درستمی خطامی اسناد ایدلمکده اولان زلتلرینڭ حبه‌لری قبه ایدلنوب کوسترلور ، مذهب ومسلکلری تحقیر اولنور . بویله شیلرڭ اصل وفصللرینی ، مسئله‌لرڭ فلسفه‌لرینی کندیلری تدقیق ایتمادیکلری سببندن برچوق شاگردلرمز ، فضیلت صاحبی اولان خیلی عالملرڭ اسملرینی خاطرلرنده صاقلارلر ایسه‌لرده ، بویله صاقلامقلری آنلرڭ کمالتلرندن استفاده ایتمك ایچون دگل ، بلکه آنلردن نفرت ایتمك ایچون اولور . ایشته بو شی الڭ فنا بر عادتدر . طوغریدن طوغری اوله‌رق کندیسندن ایشدلمادیکی ویاکه اثرلرنده کورلمادیکی حالده بر کیمسه‌نی دشمنلری طرفندن اسناد ایدلمش وآندن بوندن ایشدلمش سوزلرگه بنا ایدرك حکم ایتمك رجما بالغیب حکم ایتمك اولور .

مذهب ، هر کیمڭ وجداننه تابع بر شیدر . بو طوغروده ایسه شریعت طرفندن الزام وارلغی ایله ، جناب الله‌دن حیا ایدن ذاتڭ هیچ بری حتی آغز آچماز . هر کیم اگرده حاجتی اولسه اوزی صواب بیلدیکی مذهبه کرر ویاخود جناب رسالتپناه افندمزگه ایارمکله اکتفا ایلر وهیچ بر مذهبی التزام ایلماز . مذهب طوغروسنده بر کیمسه ایکنچیسنی مؤاخذه ایتمك ودشمنلق کوسترمك ظلم وجنایتدرکه سلف صالحلر انقراضندن صوڭ حادث اولمشدر . اسلام عالمنده استاذ ومحدثلرڭ شیخی اولان ابو عبد الله محمد بن اسماعیل البخاری ، ابو عثمان عمرو بن عبید وعمران بن حطان حضورلرنده تزلنوب حدیث شریف اوقور ایدی . حالبوکه بو ذاتلرڭ اولگیسی

Из фондов Российской национальной библиотеки

معتزله لرک شیخی وصوڭغیسی‌ده خوارج مجتهدی ایدی. عمرو بن عبید حقنده سوز چیقدیغی بر وقت حسن البصری: «گویا آنی فرشته لر ادب ویرمشلر وپیغمبرلر تربیه ایلمشلردر، بونک مرتبه سنده ظاهری ایله باطنی برابر اولان کمیسه‌نی عمرمده کورمادم!» دیمشدر. اوشبو عمرو بن عبید وفات اولدیغنده عباسیلردن خلیفه المنصور بر مرثیه سویلدیکی مرویدر. (۱).

اهل اسلامدن بعض فرقه‌لرگه یخشیلق وبعضیلرینه‌ده یمانلق ایله شهادت ویرمك، جنت وجهنم ایله حکم ایتمك، نه کبی دلیللرگه مبنی اوله‌چغینه فکرلر ایرشماز. طوغروسی بو حال، هیچ وقت حل ایدلمیه‌چك معمالردندر. افتراق حدیثنده، آنچق بر فرقه غایت عمومی وکوب فرقه‌لره صادق اوله‌چق صورتده بیان ایدلنوب، باشقه‌لری اصلا تعیین ایدلمامشدر. صاحب شرع تعیین ایتمکان مدتده بر فرقه اهل اسلامنی «خاسرین» دن اولمق اوزره تعیین ایده بیلمك حقی کیملره وبرلمش وکیملر طرفندن ویرلمشدر؟ حالبوکه مذکور حدیثك اصل ثبوتنده اختلاف ایدشورلر، ثابت اولدیغی تقدیرده‌ده یالگز خبر واحد اولور، ایمدی آنکله بر حکم اعتقادی ثابت اولمه‌سی نه یرده قالدی؟

قرأن شریف اسلاملرك قلبلرینی تألیف ایتدیکی ایله منت ایلر وآرالرنده معنوی قارنداشلك اولندیغندن خبر ویروب بونك حقلربنی یرینه کتورمك ایله بیورر. جناب رسالتپناه افندمز محبت وبر برینی رعایت قاعده‌لری محکم تامر جایسون ایچون مسلمانلر

---

(۱) المنصور کندینك مرثیه‌سنده: «بو دنیا اگرده ایزگو آدمنی اولترمای سلامت وترك قالدره ایدی، البته بزلره ابو عثمان عمرونی سلامت قویمش اولوردی» معناسنده اولان:

لو ان هذا الدهر ابقی صالحا
ابقی لنا عمرا ابا عثمان

دیبور. وفیات الاعیان. ج ا ص ۳۸۴.

آراسنده صنفی افتراقلرنی بتروب حریت ومساوات اعلان ایدر وبو بولك حدسز وحسابسز نصیحتلر ویرر ، امانه حکمتدر که بوندن کوبمی آزغی وقتلر اوتدیکندن صوڭ مسلمانلر قلبلره مسلط اولورغه کرشورلر وهر تورلی بهانه‌لر ایله بر برینی تضلیل ایلرلر . سبحان الله ! قرأن شریف : « عرضها کعرض السماء والارض » دیه توصیف ایتدیکی جنت بونلره تارلقمی ایده‌چك ایدی ؟ یاخود جهنم‌گه کشی تاوب ویرمك ایله بونلرمی تکلیف ایدلدی ؟

معری ترجمه‌سینی یازاچق یرده بزلر سوزی برمقدار اوزایتدق سوزدن سوز کتدی . فقط بونلری بر کندی آرزومز ایله دگل بلکه باشقه‌لر طرفندن کورلمکده اولان هجوملرڭ بر آزینه اولسه‌ده مدافعه ایتمك قصدیله یازدق ، درستی‌ده ، مجبوری صورتده یازدق ، مع ما فیه بو جمله‌لر باشقه ترجمه‌لردن زیاده معری ترجمه‌سینه مناسبتلیدر .

معری ، علوم اسلامیه‌ده بیوك بر موقع احراز ایتدیکی جهتله مشهور اسلام عالملرندن اولورایسه‌ده سویلادیکی شعرلری ، ویردیکی درسلری کوبراك «حیات اجتماعیه» گه دائردر . شونڭ ایچون بونی اسلام عالملرندن زیاده ، اوزندن صوڭ کلمش عموم انسانلرڭ استاذلرندن صانامق لازم کلور .

مقصد

١

اسمی ، نسب ونسبتی ؛ فامیلیه ووطنی .

بو محترم فیلسوفڭ اسمی ، نسبت ونسبی بویله‌در : ابو العلاء احمد بن عبد الله بن سلیمان بن محمد بن سلیمان بن محمد بن سلیمان بن احمد بن سلیمان بن داود بن المطهر ابن زیاد بن ربیعه بن

Из фондов Российской национальной библиотеки

الحرث بن ربیعه بن انور بن اسحم بن ارقم بن النعمان بن عدی بن غطفان بن عمر وبن بریح بن جذیمة بن تیم الله بن اسد بن وبره بن ثعلب بن حلوان بن عمران بن الحاف بن قضاعة التنوخی المعری.

جدی (آتاسینک آتاسی) اولان سلیمان بن محمد معرة النعمان» شهرنک قاضیلق منصبنده اولنمش وکندی آتاسی اولان عبدالله ده ادب اهلندن بر ذات ایدی. آتاسی، وجاهت وادب ایله معروف اولان «آل سبیکه» دن (سبیکه دیه مشهور اولان فامیلیه‌دن) اولمشدر (١).

تنوخ، عربلرده «نصاری العرب» دیه شهرت بولنان بهراء، تغلب، تنوخ اسمنده اولان اوچ قبیله‌نک بری اولوب، فی الاصل بر برینه معاونت و مناصرت ایلر ایچون بر بریله معاهده ایدشمش بر چوق قبیله‌لردن مرکب ایدی.

«معرة النعمان» یاخود «معره» شام ولایتی «حلب» سنجاغنده و «حلب» لک ٨٤ کیلومتره جنوب غربیسنده قضا مرکزی ایسکی بر شهر اولوب، روماولر زماننده «خالیس» اسمیله معروف ایدی. اهل اسلام ضبط ایتدیکی صوک هجرتدن ٦٤ نچی ییل ذوالحجه‌ده مقتول واصحاب کرامدن اولان «حمص» عاملی النعمان بن بشیر الانصاری الخزرجی حضرتلرینه نسبتله «معرة النعمان» دیه مشهور اولدی (٢).

---

(١) آل سبیکه حقنده معری:

کان بنی سبیکة فوق طیر یجوبون الغوائر والنجادا دییور. سقط الزند ص ١٦٧.

(٢) یاقوت حموی: «مذکور نعمان بن بشیرک بر اوغلی وفات اولدیغندن ـ معرة النعمان ـ دیه مشهور اولدی» دیه بلاذری فتوح البلدان نام کتابده ذکر ایلر. فقط بنم ظنمه کوره بو روایت ضعیفدر، زیرا بویله آز مناسبت ایله شهر اسملری شایع اولمازلر؛ بلکه مذکور شهر ـ الساطع ـ دیه ملقب اولان النعمان بن عدی بن غطفان اوزرینه منسوب اولدیغی احتمال قریبدر» دییور. بلاذرینک «فتوح البلدان» نام اثرینک بزده اولان نسخه‌سنده یالکز: «معمرة حمص وهی التی تنسب الی النعمان بن بشیر» عباره‌سی کورلدی (ص ١٣٨) اوغلینک وفات ایتدیکی وشو مناسبت ایله تسمیه ایدلدیکی باشقه بر یرده ویاخود استطراد، وللو ذکر ایدیلمه‌شمیدر؟ بونی تفتیش ایده آلمادق. ظن غالب «حمص» والیسی اولدیغی حالده بر وقتلر بو شهرده طوردیغندن تسمیه ایدلمش اولور (قاموس الاعلام مرضاسی هم بویله‌در). معرة النعمان، قاموسده ـ ع رر ـ و ـ ن ع م ـ ماده‌لرنده مذکوردر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

شام ولایتلری فتح ایدلدیکی وقت مجاهدین اسلام طرفندن ، باشقه شهرلر ایله برابر کده فتح ایدلن بر شهردر . ۴۹۲ – ۱۰۹۸ تاریخی محرمنده اهل صلیب طرفندن ضبط ایدلدی ایسه ده « موصل » ده حکومت سورمکده و آتابکان دولتینک مؤسسی اولان عماد الدین زنکی آقسنقر طرفندن ۵۲۹-۱۱۳۵ ده تکرار اعاده ایدلمشدر شوندن بیرو همیشه اسلام دولتلری تصرفنده اولنور (۱) .

معره کلمه سینک اصل معناسنده لغت عربیه عالملری اختلاف ایلمشلر ایسه ده صوك عالملر ، سریانی لساندن آلنمش و « مغاره » معناسنده دیبورلر . فیلسوف کندیسی اوشبو کلمه گه دائر : « علمدن خبرلری یوق وافکار عالیه بازارنده غریب اولان ذاتلر ، معره کلمه سنی عیب وبوزوقلق معناسنده اولان « عر » کلمه سندن آلندیغنی ظن ایدوب بزی عارلندرمك ایستدلر ، ملامت معناسنده اولان « یثرب » ده طورمق سببندن اهلی مذمت اولنماز . آدملر طوغروسی غبیلردر ، بیلماکسزین سویلرلر ! » معناسنده اولان :

يُعَيِّرُنا لَفظَ المَعَرَّة اَنَّها * من العَرِّ قومٌ فى العُلا غرباءُ
وَهَل لَحِقَ التثريبُ سُكّان يَثرِبٍ * من النّاس لابل فى الرجال غباءُ

بیتلرینی سویلر .

« معرة النعمان » شهری بر چوق افاضل کرامنك وطنی ومسقط رأسلری اولوب بونلرنك الك مشهورلری ومذکور شهرنگ شهرتنه سبب اولانی ده صاحب ترجمه فیلسوف وشاعر « ابو العلاء المعری » در .

---

(۱) ذهنی افندی سقط الزندبیتلرندن اولان (۵۵ نچی بیتده) : «اعباد المسیح یخاف صحبی» «ونحن عبید من خلق المسیحا» شعرینی معری' اهل صلیب شام ساحللرینی ضبط ایتدیکلرنده سویلمشدر' دیبور . بونی نه یردن آلوب دیمشدر ، بزده معلوم اولمادی . فقط اهل صلیب واقعه‌لری معری وفاتندن صوك باشلانمشدر . ذهنی افندینك «القول الجدید» نام اثرینه مراجعت اولنه' ص ۹۰ .

Из фондов Российской национальной библиотеки

٢

ولادت هم وفاتی

معری ، مذکور شهرده ٣٦٣ — ٩٧٣ تاریخنده شهر ربیع الاول ٢٧ نچی جمعه کون قویاش بایودیغی وقت دنیایه کلوب، ٤٤٩ - ١٠٥٧ ده شهر ربیع الاول اولـگی نصفنده جمعه کون وفات ایتمشدر. هجری تاریخ ایله بو وقت یاشی‌ده ٨٦ ده ایدی. اوچ کنه کون خسته اولوب رحلت ایتدیکی مرویدر.

جنازه‌سنده حسابسز اوله‌رق فقیهلر، صوفی و محدثلر، حکما و مفسرلر، بونلردن باشقه یوز سکسان نفر شاعر حاضر اولمشلر و قبری اوستونده ایکیوز مرتبه قرآن شریف ختم ایتمشلر، سکسان شاعر مرثیه سویلامشلردر.

امیر ابو الفتح الحسن بن عبدالله بن ابی حصینة مرثیه اوله‌رق اوزون بر قصیده سویلامشدر که اوشبو بیتلر بونلردر:

العلمُ بعد ابی العلاء مُضَیَّعٌ * والارضُ خالیةُ الجوانب بَلْقَعٌ
ما کنتُ اعلم وهو یُودَعُ فی الثری * انَّ الثری فیه الکواکبُ تُودَعُ
وَعَجِبْتُ اَن تَسَعَ المعرةُ قَبْرَهُ * وَیَضیق بطنُ الارض عنه الاوسعُ
لو فاضت المهجاتُ یومَ وفاته * ما استکثرتُ فیه فکیف الادمعُ
تنصرمُ الدنیا ویاءتی بعدهُ * اُمَمٌ وانتَ بمثله لاتسمعُ

مضمونی: « ابو العلاء المعری صوکنده علم ضائع ایدلمش و اطراف رضده بوش قالمشدر. بن آنی توفراق آستنه قویلماز ظن ایدردم، اگر ده توفراق آستنه یولدزلرده قویلنور ایمش. کیلك اولان بر یوزینه صغمازغه تیوشلی اولان قبرنی معره صغدردیغی ایچون عجب ایتدم. آنك وفاتی کوننده آکا تحسر یوزندن جانلر توگولور ایسه‌ده کوب اولماز، کوزلردن یاش توکمك نه یرده قالدی؟ دنیا اوتار،

Из фондов Российской национальной библиотеки

امتلر کلوب طوررلر، فقط معری کبی بر آدم کلدیکن ایشتمازسن!»
دیمك اولور.

شاگردی اولان ابوالحسن علی بن همام‌ده: «هر نه قدر زاهدلغڭ سببندن قان آغزمادڭ (حیوان ایتی آشامادڭ) ایسه‌ده شمدی بو کون بنم کوزمدن قان آغزدڭ!» معناسنده اولان:

ان کنتَ لم ترُق الدماء زَهادةً * فلقد ارَقْتَ الیوم من جُفنی دما

دیه بر مرثیه اوقومشدر (١).

«معره» شهرنده یورتلر آراسنده یمرك وویران حالده بر مزار واردر. ایشته معری اوشبو یمرك مزارده مدفون اوله‌رق یاتور. آدم قدرینی بیلوچیلردن بر ذات‌ده اوشبو مزار تاشینه: «بو قبر صاحبی عزیز بر جوهر اولوب، جناب الله آنی شرفدن وجوده کتورمشیدی، فقط بو جوهرڭ قیمتنی بیلن اولمادی، شول جهتدن‌ده حق سبحانه وتعالی آنی کیرو صدف ایچینه قایتاردی!» معناسنده اولان:

قد کانَ صاحبُ هذا القبر جوهرةً * مکنونةً صاغها الرحمنُ من شرف
غرت فلم تعرف الایامُ قیمتها * فردَّها غیرة منه الی الصدف

دیه، بیتلر یازدروب قویه‌شدر. اوشبو قبر حضورینه کلوب کیتوب یوروچی پك آز دیورلر. اللری ایله عرش وکرسیلری اوینا‌تا آلمغان، تقدیرده تصرف ایده‌چك قوت ویرلمکان، حق تعالی حضرتلری عظمتی حضورنده اڭ حقیر واڭ عاجز اولان بنده طوغروسی‌ده معری صوقور قبری یانینه کیملر کلوب یورسونلر؟ وآنڭ یانینه کلوب‌ده نه ایشلاسونلر؟ بو اوله‌چق شیمیدر؟ بو کبی قبرلرگه دنیا وآخرت ایشلری حقنده معاونت صوراب یوروچیلر دگل بلکه عبرت آلمق ودنیانڭ عاقبتی نه اوله‌چغنی بیلوب اثرلنمك قصدیله یورچیلر گنه زیارت ایته‌لر کرك. حالبوکه بویله فکرده اولان انسانلر پك آزدر. معری: «اهلی اولمیان

(١) قاموس الاعلام سهو اوله‌رق بو بیتنی معری‌یه نسبت ویرمشدر، ص ٧٤١.

Из фондов Российской национальной библиотеки

کیمسه‌لرنك قبرلرینه آنچق یمان آتلی اولماز ایچون گنه آدملر آزلق اوزرنده کلورلر مضموننده اولان.

اذا لم یَکُنْ للمیت اَهْلٌ فقلما * یَزورُ اُناسٌ قَبْرَهُ للتذممّ

بیتنی گویا کندی قبری حقنده سویلامشدر.

٣

معاصرلری

معری دنیایه کلدیکی وقت «حلب» ده آل حمدان حکمدارلرندن مشهور سیف الدولة (ابو الحسن علی بن عبدالله بن حمدان) اوغلی سعد الدولة (ابو المعالی) حکومت ایلر ایدی. عباسی خلیفه‌لردن ٢٤ نچی خلیفه الطائع لامر الله عبد الکریم ابو بکر بن المطیع، ٢٥ نچی خلیفه القادر بالله ابو العباس احمد بن اسحاق بن المقتدر، ٢٦ نچی خلیفه القائم بامر الله ابو جعفر عبدالله بن القادر، خلافت ایلمشلردر.

مشهور عالملردن اولان معاصرلری بونلردر: ابو بکر محمد بن العباس الخوارزمی الشاعر، ابو القاسم الصاحب اسماعیل بن عباد الوزیر، ابو الحسن علی بن اسماعیل ابن سید المرسی (المخصص کتابینك صاحبی)، ابو الفضل البدیع احمد بن الحسین الهمدانی (مقامات صاحبی)، ابو الفتح علی بن محمد البستی الشاعر، الشریف الرضی محمد بن الحسین (دیوان صاحبی)، ابو حامد احمد بن محمد الاسفراینی(١)، القاضی عبد الجبار بن احمد الرازی، ابو علی بن سینا (مشهور فیلسوف)، الشریف المرتضی ابو القاسم علی بن الحسین (شریف رضی طوغمه‌سی)، ابو جعفر الطوسی (امامیه‌لرنك امامی)، الخطیب ابو بکر احمد بن علی البغدادی (مؤرخ بغدادی)، امام الحرمین ابو المعالی عبد الملك بن عبدالله الجوینی وغیرلر.

(١) بوکا خطابا معری بر قصیده سویلامشدر. سقط الزند ج ١ ص ١٥٨.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٤

نشاءتی وتحصیلی ، استاذ وشاگردلری

معری، دورت یاشینی تمام ایتمازدن مقدم (۱) چچك چیقاردی وبونڭ تاءثیری ایله هر ایکی کوزی صوقر ایدی . کندیسندن : « چچك چیقاردیغم وقت اوستومه قزل کولمك کیدررلر ایدی ، شو سببدن توسلر آراسندن یالڭز قزل توسنی خاطرلادم » دیدیکی مرویدر.

صوقرلغینه رغما ایرته اولەرق اوقورغه باشلامش وکندینڭ آتاسیده، دنیانڭ بیوك آدملرندن اولەچق بوبالاسینه لغت ونحو فنلرینی اوگراتوراولمشدر . عبارت اوقوچیلر واسطەسیله مطالعه ایدرگه کرشدیکی سببدن یاشی یکرمی اولدیغنده ادبیات عربیەده مهارت کسب ایلمش وباشقه بر چوق فنلرڭ متخصصلری زمرەسینه کرمشدر.

آتاسندن صوڭ معرینڭ استاذلری « حلب » شهرندە مستثنا عالملر اولوب ، بونلرڭ الڭ مشهورلری محمد بن عبدالله بن سعد النحوی اسمنده بر ذاتدر. معری، علم عاشقلرندن اولدیغی جهتله نه کبی بر مجلسه کرسەده ونه کبی بر آدم اوچرار اولسەده مذهبنی فلاننی تیکشرمای مطلقا استفاده صددنده اولمشدر . اوشبو جهتدن بعض بر راهبلردن هم استفاده ایتدیکی مرویدر. علم حدیثی «معره»ده الڭ عالی سندلی اولان یحیی بن مسعر التنوخی نام ذاتدن ایشدوب ، هر تورلی روایتلر ایله قرآن شریف اوقور ایدی.

معریدن اوقوچیلر کوب اولسەده ، کندینه ملازمت ایدنلر بونلردر: ابوزکریا یحیی بن علی (۲) الخطیب التبریزی (الحماسه گه

---

(۱) ۳۴۷ نچیییل باشنده چچك چیقاردی . وفیات الاعیان ج ۱ ص ۳۴ .

(۲) اوشبو کیمسەنڭ « تهذیب اصلاح المنطق » نام اثری اوشبو کونلرده مصرده طبع اولندی. اما اصل « اصلاح المنطق » ابن السکیت اللغوینڭ لغت وعرب ادبیاتی حقنده یازەش اولان بر اثریدر.

Из фондов Российской государственной библиотеки

شرح يازوچى) امام ابو المكارم عبدالوارث ابن محمد الابهرى ، فقيه ابو تمام غالب بن عيسى الانصارى ، الخليل بن عبدالجبار القزوينى ، ابوطاهر محمد بن احمد بن ابى الصقر الانبارى، ابوالقاسم على بن حسن التنوخى، ابوالحسن على بن همام وغيرلر . حضورنده هر وقت ١٠-٢٠ قدر يازوچيلر اولوب، تورلى فندن اولان درسلرينى يازوب اوطوررلر ايدى، دييورلر.

معرينڭ ترجمهٔ حالينى يازوچيلر بتون عمرينى تحصيل زمانى ، سفر ورحلت زمانى، عزلت زمانى ديه اوچ قسمگه آيروب بحث ايلرلر. تحصيل زمانى ديمكلرندن مرادلرىده ياش وقتلريدر. بوقسـه معرى رحلت وعزلت زمانلرينڭ بتونسينى تحصيلده كچرمش وبو حالى ايله ده دنيايه وداع ايلمشدر. سفر ورحلت زمانلرى عمرينڭ اورتالغينه ياقين وقتلرى اولمشدر.

٥

رحلت وسياحتلرى

معرى، علم تحصيل ايتمك قصديله شام ولايتنده اولان مشهور كتبخانه لرده يوروب هر برندن، استفاده ايلمشيدى. بونلرنڭ كتاب طوغروسنده الڭ باى اولانى « طرابلس كتبخانه‌سى» اولمشدركه اوچيوز بيڭ جلد كتابى اولديغى وبونلرنڭده الڭ كوب قسمى فلسفه ايله طبيعياتكه دائر اولنديغى مرويدر. فقط معرى وفاتندن صوڭ ، جراد قضا اولان اهل صليب، شام ولايتنده اولان اسلام شهرلرينى ضبط ايتديكلرنڭ « طرابلس » ده آنلر تصرفنه توشدى وبو متعصبلر النده مذكور علم خزينه‌سى تلف اولدى. (بوحادثه ٥٠٣ـ ١١١٠ ده ذوالحجه‌ده اولمشدر) اوشنداق « حلب » و « لاذقيه » شهرلرنده اولان عمومى وخصوصى ،

بیوك وکچوك کتبخانه‌لرنڭ هر برینی تیکشروب وآنده اولان اثرلری مطالعه ایدوب چیقمشدر.

معری، اصل طبیعتی واستعدادی فلسفه‌گه موافق اولدیغندن مذکور کتبخانه‌لرده، مذکور فنلر ایله اشتغال ایلمش واشیانڭ اسباب وعله‌لرینی آیری صورتده دقت ایتدیکندن اولگی فلاسفه‌لردن قالمش علملرنڭ سرلرینی کشف ایلرگه موفق اولمشدر.

بغداد سفری: ایلك زمانده اولان اسلام شاگردلری علم تحصیل ایدر وتحصیل ایتمش علملرینه متانت وبرر ایچون دیه بیوك شهرلره واروب معتبر عالملر حلقه لرینه دوام ایلمکلری بر عادت حکمنده اولور ایدی. معری زمانه‌سنده دنیاده اولان شهرلرنڭ آناسی وهر تورلی علملرنڭ دڭیزی وبوکونگی تعبیره کوره دنیانڭ لوندون وپاریژی «بغداد» شهری اولور ایدی. اسلام دولتنده ایلك وصوڭ عصرلرده «بغداد» کبی ایکنچی بر بیوك شهر اولمامشدر. بر وقتلر «بغداد» ده ایکی ملیوندن آرتق جان حسابی اولوب، یورتلری، مونچه وکیبتلری، مسافرخانه ومسجدلری حقنده اولان رقملر شایان حیرتدر. بزم «بلغار» شهرندن «بغداد»ه و «بغداد» دن «بلغار»ه کروانلر یوروب طورمشدر. ٤٣٣ تاریخنده «بلغار» دن وارمش معتبر آدملر، حکومت خزینه سندن ضیافت ایدلدیکلری مرویدر. (١) شیخ ابن بطوطه «بغداد»نڭ قسماً خراب اولدیغی صوڭ (٧٢٧-١٣٢٤ده) کردیکی حالده، دنیاده بونڭ کبی ایکنچی بر شهر کورمادیکنی سویلر (٢). معری، کندیسی

(١) وفیها (فی سنة ٤٣٣) وصل جماعة من البلغار الی بغداد یریدون الحج فاقیم لهم من الدیوان الاقامات الوافرة فسئل بعضهم من ای الامم هم البلغار فقال: «هم قوم تولدوا بین الترك والصقالبة وبلدهم فی اقصی الترك وکانوا کفارا فاسلموا عن قریب وهم علی مذهب ابی حنیفة. تاریخ الکامل. ج ٩ ص ١٧٣ — ١٧٤.

(٢) رحلة ابن بطوطه. ج ١ ص ١٤١.

Из фондов Российской национальной библиотеки

هم بر رساله‌سنده «بغداد» ده اولان علم و معرفتنی حتی بو کونکی خلقلرینی عاشق ایده چك صورتده تعریف ایلر .

ایشته فیلسوف اوتوز بیش یاشلرنك وقت ۳۹۸ تاریخنده برنچی مرتبه اوله‌رق «بغداد» شهرینه سفر ایتدی . و بغدادده کلوب «سویقة غالب» اسملی یرده مقام طوتدی . اوشبو زمانده خلیفه القادر بالله ابو العباس احمد بن اسحاق بن المقتدر ایسه‌ده اصل حکومت، آل بویه‌ده اولنور و بونلرنك ده بشنچیسی اولان بهاء الدوله قوام الدین ابو نصر شهنشاه بن عضد الدوله سلطنت ایلر ایدی و «بغداد» ده اك بیوك، فقیهلر، محدث و مفسرلر، اهل لغت و ادیبلر ایله طولی اولور ایدی (۱) و بو شهرده اولان کتبخانه‌لرنك مشهورلری ده ادیبلر و فاضللر مجمعی اولان هارون الرشید طرفندن تاءسیس ایدلمش «بیت الحکمة» ایله بهاء الدوله وزیری اولان ابو نصر سابور بن اردشیر طرفندن تاءسیس ایدلن «سابور کتبخانه‌سی» اولنور ایدی .

جایلکن روزه طوتوچی آدمك صوصادیغی قبیلندن علمگه صوصامش معری اوشبو کتبخانه‌لردن گوزل استفاده ایلدی و آز وقت‌صوڭره اصل وطننه قایتوب کندی . زیرا بو کونده آناسی سلامت اولوب، اوزاق یورماز شرطیله اوغلینه سیاحتگه رخصت ایلمشیدی . ایشته آناسینك جاننی آغرتماز ایچون اختیارسز اوله‌رق «بغداد» نی قویوب کیدرگه مجبور اولمشدر .

---

(۱) «بیت الحکمة» ایله «سابور کتبخانه‌سی» حقنك برنچی سنه «العصر الجدید» مجله‌سنده، بر قاچ شیلر یازمشیدك ۱۸۸ — ۱۸۹ بیتلرینه مراجعت اولنه‌در. وزیر ابو نصر سابور ۴۱۶ تاریخنك «بغداد» ده وفاتدر. ابو الحسن علی عزالدین ابن الاثیر حضرتلری «الکامل» نام تاریخنك سابور کتبخانه‌سنی بر مرتبه ۴۵۰ تاریخنك یاندی دیدیکی حالده ایکنچی اورنده ۴۵۱ تاریخنده یاندی دیه کوسترر. ایکی مرتبه یانمشیدمی یاخود بری خطامی ؟ (۹) نچی جلد بیت ۱۲۱ و ۱۰ نچی جلد بیت ۳) .

Из фондов Российской Национальной библиотеки

ایکنچی ییل تکرار «بغداد» ه سفر ایتدی وبو سفرنده ایسه بر ییل ویدی آی زمان وقت کچردی. «بغداد» ادیبلری محترم شاعرك کندی آرالرنده اولدیغندن اوزلرینی بختیار صانارلر ومجلسینی غنمیت بیلوب، قدر وحرمتنك قصورلق کوسترمازلر ایدی. بری کندینك مشکلینی صوراب جواب آلور وایکنچی بری‌ده درس اوقور، بعضیلری مباحثه ومذاکره ایلرلر وبعضیلری‌ده کندی شعرلرینی عرض ایدرلر ایدی. خلاصه:

بونك مجلسی علم دکیزی اوله‌رق طورر ایدی. بغدادده اولان اهل ادب حقنده معری کندیسی: «عراقده شویله کیمسه‌لر واردر که آنلرك صحبتلری بیوك بر شرفدر، بن ایسه آنلر ایله مجلسدش اولمق ایچون قوم وقبیله‌می ترك ایتدم. آنلردن باشقه کچمش بیلرم دگل حتی کونلر وساعتلری ایچون‌ده اسف ایلرم» معناسنده اولان:

وَبالعراق رجالٌ قُرْبهُم شَرَفٌ * هاجرتُ فی حُبّهم رَهطیَ وَاَشْیاعی
علی سنین تَقَضَّتْ عندَ غَیْرهم * اَسفتُ لابَلَ علی الاَیام وَاساع

بیتلرینی سویلر.

بغداد شهرنده طوردیغی وقت بیوك ذاتلر ایله صحبت ایتدی، هندویونان حکمتلرینه مطلع اولوب اولـگی معلوماتنه یگی بر علم خزینه‌سی قوشدی وبو سایه‌ده اخلاقنی تهذیب ایتدی ونفسنی تربیه ایلدی:

معره‌گه قایتوب کیده‌چك اولدیغنده دوست ومصاحبلری وعموما ادب اهللری وشاگردلری «بغداد»دن ییارماز ایچون بتون کوچلرینی صرف ایتدیلر، یالنوب یالواردیلر، فقط آناسینه اولان شوق ومحبتی فوق العاده اولدیغی سببندن بو نیتندن دوندررگه موفق اوله بیلمادیلر. معری بغدادی غایت سومشدر وهیچ ایستمیه‌رك آیرلمشدر (١). بغداد

(١) سقط الزند ج ٢ ص ٧٥ — ١٢٠.

Из фондов Российской национальной библиотеки

حقنده وبغداد اهلنی مدح ایدوب ، کندینك خالی ابو القاسم بن سبیکه اوزینه یازدرمش بر مکتوبی غایت اثر لیدرر.

بغداددن ۴۰۰ تاریخنده ٢٤ نچی شهر رمضانده چیقوب، موصل میافارقین، آمد، رقه شهرلرندن کچه‌کله معره‌گه کلدی. یول اوستننك اولان شهرلردن فضل وعلم اهللری قارشو چیقوب معری ایله کورشورلر، بر آز صحبتنی اولسه‌ده غنیمت حساب ایلرلر ایدی. فقط وطننه قایتوب کردکنده آناسی وفات ایتمش اولمش وبو سببدن‌ده فیلسوف زیاده حسرتلی اولوب، عزلت خانه‌سینه کرمش وکندینی‌ده «رهن المحبسین» دیه آتامشدر (١)

٦

عزلت ایتمسی

بولندیغمز دنیا نه قدر ایسکی اولور ایسه آنی یمانلامق موده‌سی شو درجه‌ده ایسکی بر حالدر. نه کبی بر اثر آلوب مطالعه ایدر اولسه‌کزده، دنیانی ذم ایتمك حقنده‌بر چوق فقره‌لره تصادف ایدرسز. عالم قیافتلی بر ذات ایله صحبت ایدر اولسه‌کز او سزلره دنیانی ذم ایلر وبو طوغروده بر چوق نصیحتلرده بولنور. دنیا بو کونده ذم اولنور، کچن زمانلرده ذم اولنمشیدی، بوندن صوڭده ذم اولنه‌چقدر. بونده شبهه یوق. فقط شبهه شونده‌در که بو ذم ایدوچی ذاتلرڭ جمله‌سی‌ده بونی جدی صورتده ذم ایلرلرمی؟ وبردیکلری نصیحتلرینه کندیلری انابت ایدرلرمی ؟ دنیانی ذم وخلقنی‌ده آندن تنفیر ایدنلر آراسنده شویله‌لری اولنور که تمام:

عَجِبتُ من شَیخی وَمن زُهدِه * وَذکرِه النارَ وَاَهوالها
یَکرَه اَنْ یَشرَبَ فی فِضَّة * وَیسرِقُ الفضةَ ان نالها

---

(١) آناسینڭ مرثیه‌سی حقنده‌سویلامش قصیده‌لر سقط الزندده‌در. ج ٢ ص ٨٧-١٣٧.

Из фондов Российской национальной библиотеки

سوزینه مصداق اولورلر (١)
وشوبله‌لری واردرکه معرینك :

رُوَیْدَكَ قد غُررتَ وَاَنت حرٌّ * بصاحب حیلة یَعظ النسـآءَ
یُحَرِّمُ فیکم اَلصهبآءَ صُبحا * وَیشرَبُهـا علی عمـد مسـآءَ
یقولُ لکم غَدوتُ بلاکسآءِ * وفی لَذّاتها رَهَنَ الکسـآءَ
اذا فَعَل الفتی ما عنه یَنْهی * فَمن جَهتین لامن جَهة اَسـآءَ

دیمش بیتلری آنلر حقنده سویلانمشدر (٢).

اوشبو جهتدن دنیادن نفرت ایتدروچیلرنك ، اگرده حرکت ومعامله‌لری ، سوزلرینه موافق شهادت ویرماز ایسه ، آنلر دنیادن عزلت ایدوچیلر دگل بلکه کندیلرینه مخصوص ایدوب طوتمق قصدیله محبوبه‌لرینی خوارلاوچی عاشقلر قبیلندن ، دنیانك حقیقی دوستلریدر. (من احب شیـًٔا اکثر ذکره) .

معری هر نه قدر شعرلری ایله دنیادن و آنده اکمك بهالندروب ، هوانی بوزدروب یوروچی انسانلر جنسندن نفرت ایتدرر وبو یولده :

وقد خَبَّرتُ بنی الدنیا فلیتهم * اولیتنی حَمَلَتْنی عَنُهم العُصُفُ
فظالمٌ آخذٌ مالا یحـل له * ومنصف ظل فیهم لیس ینتصف

کبی سوزلر سویلر ایسه‌ده (٣) طوغروسی اوشبو مسلکنی قولندن زیاده فعلی ومعامله‌سی ایله اثبات ایلمشدر.

---

(١) مضمونی: «شیخم وآنك زهدندن همده جهنم وجهنم احوالنی سویلاب نصیحتلرندن عجب ایلدم. کموش ساوتلردن صو ایچمکنی مکروه کوسترر، فقط اگرده فرصت توشرو ارلسه کندیسی کموشنی اوغرلار!» دیمکدر.

(٢) مضمونی: «صبر ایت! سن حر بر کیمسه اولدیغك حالده خاتونلره وعظ ایدر بر حیله گره آلدانذدك! اول واعظ سزلره ایسرتکچنی حرام ایدوب کوسترر، حالبوکه هیچ ضرورتسز کندیسی ده ایسرتکچنی ایچار، صوفیلق کوسترمك قصدیله — کیومسز قالدم دیور، حالبوکه کیومنی کندینك شهوتی ایچون رهنکه قویمش اولور. منع ایتدیکلری کناهلرنی قیلوچی کیمسه برگنه جهتدن دگل، بلکه ایکی جهتدن گنه ایتمش اولور!» دیمکدر.

(٣) مضمونی: «انسانلرنی تجربه ایدوب بیلدم، کاشکی بونلرنی بندن یاخود بونلردن بنی ییل کوتاروب کیتسه ایدی! زیرا انسانلر ایکی فرقه‌در بری انسانلق شریعتنده حلال اولمدیغی شیلری آلوچی ظالم وایکنچیسی‌ده، حامیسز، اولان مظلومدر!» دیمکدر. (اللهم انی اعوذ بك من ان اظلم واظلم).

Из фондов Российской Национальной библиотеки

معری یاشی قرقلردن کچدیکنده دنیانی‌ده اصفیا کوزی ایله تمام بولندیغی روشنده کورمش وشونك ایچونده بونك اوهام وخیالاتی ایله آلدانمای عزلت ایدرك نفسینی احتساب وجناب اللهك عظمت وملکوتی حقنده فکر ایدرك عمرینی کچرمشدر. ایشته هر وقت انسانلردن شکایت ایتمه‌سی ودنیادن بیزمه‌سینك سببی اوشبودر. «عزلت ایتدیکی سببندن وحشیلك کسب ایتدی وایت آشـامادیغندن اخلاقی بوزولدی وبونك نتیجه‌سی اوله‌رق، انسـانلر حقنده اولان اعتقادی تغییرلنه‌ب، دائم آنلرك فنا عادتلرینی گنه کورر اولدی» دیبـانلر خطا سویلرلر. زیرا معری هرنه قدر عزلت ایتمش ایسه‌ده، مجلسی همیشـه علم مجلسی اولمش، علم اهللری هر وقت استفاده ایدوب طورمشلردر.

٧

شعرلری

عرب شاعرلری زمان اعتباری ایله جاهلیه، مخضرمین، اسلامیه، مولدین اسملریله دورت طبقه‌یه آیرلورلر. اسـلام کلمازدن مقدم اولانلری «جاهلیه» در، امرؤالقیس وزهیر کبی. هم جاهـلیت هم اسلامه ایرشمشلر «مخضرمین» در، لبیـد وابو ذؤیب کبی. اسلام کلدیکی صوکلری «اسلامیه» در، فرزدق، جریر واخطل کبی. بونلردن صوکك اولانلر «مولدین» در، ابوتمام بختری کبی. فیلسوف معری شعری جهتندن اوشبو دورتنچی طبقه‌دن‌در.

بالالرك شوق وشایان بولمقلری، دائم بر نرسه ایله اشـتغال ایتدکلری نجیب بر کیرسه اولوب یتشه‌چك‌لرینه‌دلیلدر. بالاده نه کبی بر شیٔ‌گه اولسه‌ده اولسون بوحرص اولسون ودائم بر نرسه ایله

Из фондов Российской национальной библиотеки

شغللنسون !. فقط علم تربیه حکمی بوینجه تربیه ایدوچی ذاتلـر ایچون بالانك شویله شایانلغنی وقومسزلغنی اصول ایله گوزل بـر مسلك اوزرینه توشروب یبارمك لازمدر. کمه‌چیلر : بیلدن استفاده ایده بیلورلر ایسه شویله‌ك قارشرسینه واره بیلورلر ، اوشبو قبیلدن تربیه‌گه ماهر کیمسه‌لرده بالالرك قومسزلقلرینی فائده‌لی بر نرسه‌گه واسطه ایته بیلورلر.

معری بو زمان اصطلاحنچه آیتور اولسه‌ق «یروچی برصوقر بالای» اولمشدر. صوگره کندی کندیندن شعر سویلرگه باشلامش (بو وقت یاشی ۱۱ ده‌ایدی دییورلر) واوزی طوغمازدن‌اون ییللر مقدم وفات اولان‌متنبی دیوانتی حفظ ایدوب ، غایت محبتله‌بوتکله‌اشتغال ایدرگه کرشمشدر. حتی شعر ایله مشغول اولمقینه اوشبو دیوان سبب اولدی دییورلر.

عجائب مصنوعاتی درس ایلمك ، ییلغه وکوللر ، طاغ وبولونلر ، اورمان وصحرالر ، شفق ویولدزلر ، آی وقویاش ، هم تاکلر کبی طبیعیات ایله لذتلنمك ، خوش منظره‌لی یرلرده‌یورمك ومحبوبه‌لری مشاهده ایلمك شعر سویلرگه یاردم ویرن شیلردندر. کوز نعمتندن محروم اولان معری بو شیلرلك اکثرندن محروم اولدیغی ملاحظه اولنور ایسه حیرت وتعجب دخی بر مرتبه آرتور (۱).

ابن خلدون،معری‌شعرینی اجمالی‌صورتده انتقاد ایلر وشیخلرینك مؤاخذه ایتمکده اولدقلرینی سویلر (ج ا ص ۲۹۴ — ۲۹۵) فقط ابن‌خلدون‌مؤاخذه‌سی بزه‌ضرر ویرماز . ابن خلدون تنقیدی معری یه خاص اولمای متنبی اشعارینی هم شاملدر. خلاصه : معری شعر سویلامش ایسه طبیعی اوله‌رق سویلامشدر.

(۱) ابرا الشعر اولان ارمیروس هم صوقر اولدیغی مرویدر . عباسی خلیفه‌لرگه ندیملك ایدن بر اقچ صوقر‌شاعر واردر . اغانی یه مراجعت اوله .

عزلتندن ایلك وعزلتندن صوڭ اولمق اعتباری ایله معرینڭ شعرلری ایکی‌یه آیرلور. برنچی قسم شعرلری کوبراك «سقط الزند»ده و ایکنچی قسمی ده «اللزومیات» ده اولنور. هر نه قدر شعرلرینك هر ایکی قسمی، آیت وحدیثلر، تاریخی واقعه ومثللر تضمین ایتدردیکی سببندن باشقه شاعرلر دیوانلرینه نسبتله مشکل ایسه ده کوز اوکینه «سقط الزند» ایله «اللزومیات»نی کتوروب مطالعه ایدنلر بونلرنی ایکی‌یه آیرمق طوغروسنده آرتق مشکلات چیکمازلر.

کمالتنك یوقاری درجه‌لرینه ایرشمازدن مقدم خواه شاگرد اولسون، خواه باشقه بر ترقی یولینه کرمش آدم اولسون اوزینك سیرنده بر آدمنی رهبر طوتوب آنڭ اثرینه اقتفا ایدرگه مجبور اولور، بو ایسه تجربه ایدلمش بر شیدر. بناءعلیه معری‌ده شعر ایله اشتغال ایدرگه باشلادیغی‌ ایله متنبینی کندینه دلیل اتخاذ ایدوب، آنڭ مسلکی اوزرنده یورر اولمشدر.

متنبی هر نه قدر ادبیات عربیه‌ده نادر الوجود (۱) فصیح وبلیغ، بر ذات اولمش ایسه ده امیرلر وزیرلر ایشکلرنده یوروب آنلری مدح ایلر اولمشدر.

ایشته اشبو سببدن معری‌ده ایلك حالنده اوشبو استاذی یولی ایله یوردکندن بعض وقت تمدح ایدر (۲) و بعض وقت باشقه لرنی ده

---

(۱) علوم عربیه ده ید طولاسی اولان متنبی بر قدر شام ولایتنده طوردیغندن اول طرفده بیوك شهرت قزانمش ومعری‌ده اوشبو سببدن الڭ ایلك آنڭ دیوانی ایله مشغول اولمشدر. بعض شعرلری حکمت وامثال یرنده یورر. بوجمله‌دن بونلردر:

بذا قضت الایام ما بین اهلها مصائب قوم عند قوم فوائد
اذا ترحلت عن قوم وقد قدروا ان لا تفارقهم فالراحلون هم
خذما تراه ودع شیئا سمعت به فی طلعة الشمس ما یغنیك عن زحل

(۲) تعد ذنوبی عند قوم کثیرة ولا ذنب لی الا العلا والفضائل
وقد ساری ذکری فی البلاد فمن لهم باخفا شمس ضوءها متکامل
وانی وان کنت الا خیر زمانه لآت بمالم تستطعه الاوائل

Из фондов Российской национальной библиотеки

مدح ایلر حتی که بر قدر افراط طرفینه‌ده کیدر اولمشدر. (۱) لکن لازم درجه ده کمالت کسب ایدوب، اخلاقنی إتهذیب ایتدیکی ودنیانی ده کوکل کوزی ایله اوته‌دن اوته کوردیکی صوڭ باشقه بر مسلك اختیار ایلمشدر. ایشته بو سببدن عزلت وقتنده سویلامش شعرلری کوبراك حیاتنی استخفاف، دنیانی تحقیر، حکمت، دین وفلسفه‌گه دائر اولور. بو حال اللزومیاتنی مطالعه ایدوچیلر که آچق معلومدر.

انسان عقل کردیکی ایله اڭ ایلك کندینڭ صباوت زماننده ایتدیکی اشلرینی انتقاد ایلر، فرینه کلدیکنده پك کوبلرندن محجوب اولوب یوزی قزارر، قان تیرلرگه باتار. اوشبو قبیلدن معری ده ایر اورتاسینه یتدیکی صوڭ، کندینڭ یاشلك وقتلرنده سویلامش اولان شعرلرینی مکروه کوررگه باشلامشدر. حتی کندیسی بو طوغروده اعتذار مقامنده: « وما وجدلی من غلو علق فی الظاهر بآدمی وکان ذلك الوصف مما یلیق بصفات الله فهو مصروف الی الله تعالی » دیيور (۲). معری. کندی شخصلری ایله افتخار وجلب مال قصدیله باشقه‌لره مداحلك ایدن مشرق خلقی اچنده تربیه آلدیغی وطوغدیغی کوندن باشلاب:

فدع کل صوت غیر صوتی فاننی
انا الصائح المحکی وللاخر الصدی

کبی بیتلری ایشیدوب اوسدیکی (۳) ملاحظه اولنور ایسه:

وانی وان کنت الاخیر زمانه
لآت بمالم تستطعه الاوائل

---

(۱) بویله بیتلری ابراهیم اسمنده بر شریف نسب مدحی حقنده سویلامش مدحیه سنده واردر. سقط الزند ج ا ص ۱۸۴-۱۸۵.

(۲) سقط الزند شرحی دیباجه‌سی ص ۸.

(۳) ۲۲۸ده وفات اولان شاعرلر پادشاهی ابو تمامکدر.

کبی فخریه لر (۱) و باشقه لر حقنده اولان مدحیه لر نادر
لك حکمنی آلور . مع ما فیه بویله شیلر اولگی حالنده اولمشدر.
اعتبار یاش وقتلره دگل بلکه خاتمه یه در .

دعیت ابا العلا وذاك مین ولکن الصحیح ابو النزول

قبیلندن اولان بیتلری، ایلك حالنده سویلامش فخریه لرینه کفارت
اولسه کرك. معری شعرلرنده غزل وتشبیب کبی شیلر اولنماز یاخود
غایت نادر در. وبونك باشقه شاعرلردن اولان ایکنچی بر امتیازیده
شعری ایله کسب ایتمادیکیدر. بلکه شعرلرینی یالگز طبیعتی تکلیف
ایتدکینه واقتدارینك اجبارینه کوره سویلر اولمش.

عرب ادبیاتی ایله شغللنوچیلر و شعرلرك مرتبه لرینی آڭلاو
چیلردن بعض ذاتلر معری شعرلرینه شو مرتبه ده مخلصلردرکه، شعر
لرنده تضمین ایلدیکی فلسفه لرینه حیران اولدقلرندن: «معری
اوزینه تیوشلی اولان زماندن بر قاچ عصر مقدم کلمش!» دیه
تأسف ایلرلر. (بوندن مقصدلری ایسه عصرداشلری معرینك قدرینی
بیلمادیلر، اما صوك خلقده فکر آچلدی؛ شونك ایچون بونك مرتبه
سینی آڭلارلر ایدی دیمك اولور). قارتایدیغی صوك معری شعرنی
ترك ایتمش و عمرینی ده ذکر و فکر ایله کچرر اولمشدر.

معاصرلرمزدن بر فاضل دییور: «شرق شاعرلرنده گوزل او
لان بر معنانی لفظدن لفظه، قالوبدن قالوبه کوچروب یورمك بر عا
دتدر مثلا ابن عربینك:

---

(۱) احمدفارس دییور؛ «معری مذکور بیتنی سویلادیکنده بعض صبیلر ایشدوب :- اویله ایسه اولگیلرك الفبالرینه دخی بر حرف آرتدر! دیه خطاب ایتمکله معری ملزم اولمشدر». الجاسوس ص ۱۱٤. فیروزآبادینك؛ «ولولم اخش ما یلحق المزکی نفسه من المعرة والنـ مان لتمثلت بقول احمد بن سلیمان ادیب معرة النعمان» دیدیکی سوزندن مقصود اوشبو شعردر، دییورلر.

تأمل سطور الکائنات فانها   من الملأ الا علی الیك رسائل

دیدیکی بیتنی فرس شاعرلرندن اولان شیخ سعدی :

برك درختان سبز درنظر هوشیار   هر ورقی دفتریست معرفت کردکار

دییور : ترك شاعرلرندن خواجه تحسین افندی عین معنانی :

کتاب عالمك اوراقیدر ابعادنا محدود
سطور حادثات دهردر اعصارنا محدود
باصلمش دستگاه لوح محفوظ طبیعتده
مجسم لفظ معنیدار درعالمده هر موجود

دیه تعبیر ایلر : فقط معری شویله بر اقتدارلی وعالی افکارلی بر ذاتدرکه بری طرفندن میدانه قویلمش اولان معنانی قصدی صورتده اصلا عاریت آلماز وهیچ کیمسه‌نك معناسینه کندی لفظینی کیدرماز، معرینك هم لفظی هم معناسی کندینك اولور. باشقه سینك اشیاسینه اصلا قول صوزماز، صوقور معری نچکه شیلری پك یرافدن کورر. (١)

٧

ذکاوتی

معری، دنیانك اك زیراك آدملرندن معدود اولوب، حتی بونك زیرا کلکی حقنده اولان خبرلرك کوبسی آدم اشانورلق درجه‌ده دکلدر. معری، گویا هر ایشتدیکنی یادینه آلور وهر یادینه آلدیغنی اونوتماز واوشبو سببدن‌ده اصلا معنالرینی بیلمادیکی حالده فارسیچه، عبرانی ورومچه لغتلر ایله سویلشه‌کده اولانلرك سوزلرینی حفظ ایلر ایمش. بویله ذکاوتی وقوتلی حفظی سایه‌سنده لغت عربیه‌ده

---

(١) معرینك: «ناس اذا نسکوا عدوا ملائکة   وان طغوا فهم جن عفاریت» دیدیکی شعری: «قوم اذا قوبلوا کانوا ملائکة   حسنا وان قوتلوا صارو اعفارتیا»دن مأخوذ اولمای، بالعکس صوڭغیسی معری بیتندن اوغرلانمشدر.

Издфондов Российской национальной библиотеки

یدطولاسی اولمش واصلا تکلفلنمکسزین خواه نثر وخواه نظم ایله اولسون سوز سویلرگه اقتدار کسب ایتمشدر. مع ما فیه کوبراك همتی شعرگه صرف ایدلدیکی کندینك اثرلرندن معلوم اولور.

زیرا کلکی سببندن معری، کوب کوزلیلرك عاجز اولدقلری شیلری ایشلر، شطرنج ونرد اینلرنده صوقرلغینك ضررینی کورماز، حتی کوزلری ایچون شکر ایدوچیلر قبیلندن جناب الهه اوزینك صوقرلغی ایچون شکر ایلر ایمش.

بغدادده وقتنده بر مجلسده صوقرلغی سببندن بر آدمك آیاغینه باصمش وباصلمش آدمده: «کیمدر بو کلب!» دیمشیدی. معری درحال بوڭا جواب اوله‌رق: «کلب شویله آدم اولورکه کلبگ یتمش اسمینی بیلمیه!» دیمشدر.

شریف مرتضی ابو القاسم علی بن الحسین مجلسنده ایکن متنبی خصوصنده سوز آچلور. شریف ایسه متنبی شعرلرینی انتقاد ومؤاخذه ایلر وبر چوق قصورلرینی میدانه قویمق اولور. معری، متنبی مخلصلرندن اولدیغی جهتله اڭا طرفدارلق ایدوب: «فرض ایتدك متنبی هیچ بر گوزل شعر سویلامش اولماسون، لکن:

لك منازل فی القلوب منازل

دیدیکی بیتی ده فخر یوزندن کفایت ایلر» دیور. بونی ایشته‌کله شریف، معرینی اویندن قوغوب چیقارر ومجلسده اولانلره‌ده: «متنبی بوندن کوزل شعرلرده کوب سویله‌مشدر، فقط معری بڭا بر قصیده مطلعی ایراد ایدرکه مذکور قصیده‌ده متنبی:

واذا اتتك مذمتی من ناقص　　فهی الشهادة لی بانی کامل

دیور وبو بیت ایله معری بڭا تعریض ایلمك اولور» دیمشدر. (واقعده شویله ایتمش ایسه هر ایکیسی ده ذکاوتڭ طبقهٔ علیاسنده اولورلر).

Из фондов Российской национальной библиотеки

معرینک ذکاوتینه بر مثال اولمق اوزره شویله بر حادثه نقل ایدلنور: ابونصر المنازی احمد بن یوسف السلیکی، معری حضورینه سفر ایدوچی ادیبلر ایله برلکده «معره» یه کلوب فیلسوف حضورینه کردیلر وبونلرنك هربری اوزلرینک شعرلرینی اوقوب کوستردیلر. ابو نصر المنازی‌ده «وادی بزاعا» اسملو اورندن اوتدیکنده منظره‌سینک لطافتنه تعجب ایدرك سویلمش اولدیغی:

وقانا لفحة الرمضاء واد سقاه مضاعف الغیث العمیم
نزلنا دوحه فحنا علینا حنو المرضعات علی الفطیم
وارشفنا علی ظمأ زلالا الذمن المدامة للندیم
یصد الشمس انی واجهتنا فیحجبها و یأذن للنسیم
تروع حصاه حالیة العذاری فتلمس جانب العقد النظیم

بیتلرینی سویلادی: شاعر ابو نصر المنازی اوشبو بیتنده (١)

---

(١) مشرق ادیبلری بو بیتلری ابو نصر المنازی‌یه نسبت ایتدیکلری حالده مغرب ادیبلری ایسه اندلس مملکتنده «وادی آش» اهالیسندن اولان زیاد بن تقی العوفی نام ذات قزی اولان حمدونه (حمده) یه نسبت ویررلر. (مشهور خاتونلر نام کتابه مراجعت اولنه ص ١٤٤-١٤٥). اندلس عالملرندن اولان رعینی نام ذاتدن: «منازی طوغمازدن مقدم بزم عالملرمز، مذکور بیتلری حمدونه یه نسبت ویرلر ایدی.» حالبوکه مشرق خلقی غصب ایدرك منازی‌یه ویرمك اولورلر!» دیه و «حلب تاریخنی یازوچی ابن العدیم نام ذاتدن‌ده: «منازی شو بیتلری معری حضورینه کروب اوقودیغندن اولکی مصراعلرینی بترر بترمازده معری صوڭ بیتلرینی اوقور ایدی، زیرا بو قصیده معرینك محفوظی ایدی» دیدیکی مرویدر. (نفح الطیب ج ٢ ص ٤٩٢) فقط وفیات الاعیان صاحبی (ج ١ ص ٤٤-٤٥) ابو نصر المنازینی فضلانك اعیانندن وشعرانك اما ثلندن ایدی، کتابی بیك کوب اولوب صوڭره‌ده «میافارقین» ایله «آمد» جامعلرینه وقف ایتدی، بو کتابلر همیشه سلامتدر و ـ منازی کتابلری ـ دیمکله مشهوردر و مذکور بیتنی‌ده ـ حلب ـ ایله ـ منبج آراسنده اولان ـ وادی بزاعا ـ حقنده سویلمشدر، بونی ایسه ابو المعالی الخطیری ـ زینة الدهر ـ نام کتابنده روایت ایلمشدر» دییور. ایمدی بو درجه‌ده بحق فاضل وشاعر اولان بر ذات، باشقه برینك شعرینی نه یوزدن غصب ایلر؟ و خصوصا

Из фондов Российской национальной библиотеки

قزو بر کونده کوزل یغمور یاغوب، چوقردن صولر آقدیغنده،
آغاچلر آستونده طوردقلرینی وغایت صو صادقلرنده صوده ایچد
یکارینی، طوردقلری یرده نه طرفدن قویاش کاسه‌ده، آغاچلر
مانع اولوب، یالگز خوش یللر گنه ایسوب طوردیغنی و
چوقرده اولان تاشلرك لطافتلرینی تصویر ایلر. معری صوقر
ولدیغی جهتله طبیعی بونلرك برینی‌ده ییلماز وطانیماز ایدی. بتیلر
مام اولدیغنده منازی‌گه خطاب ایله: «سن شامده اولانلرك الك
شاعرلرندنسین!» معناسنده اولان! «انت اشعر من بالشام» سوزینی
دیدی. صوڭره معری «بغداد» ه سفر ایتدی وبونده هم
بو نصر المنازی ادیبلر ایله برلکده معری حضورینه کروب،
ندینك شعرینی عرض ایتمك قصدیله:

لقد عرض الحمام لنا بسجع اذا اصغی له رکب تلاحا
شجا قلب الخلی فقیل غنی وبرح بالشجیی فقیل ناحا

یدیکی بیتلرینی آخرینه قدر اوقودی. معری ایسه بو وقت
بچه ییل مقدم «معره» ده دیدیکی: «انت اشعر من بالشام»
سوزینه عطف ایدرك: «هم عراقده اولانلرك ده‌الك شاعرلرندن
سن!» معناسنده اولان: «ومن بالعراق!» سوزینی دیدی. بو

اوزندن مقدم‌اولان شاعرلرك‌حاللرینی بیلوچی و شعرلرینی حفظ ایدوچی معری
حضورنده سویلرگه نه یوز ایله جسارت ایلر؟ ایشته بوڭا عقل ایرشماز.
اگرده منازیدن مقدم یازلمش اثرلرده مذکور شعرلر کورلور ایسه مغرب
ادیبلرینك دعوالری حقلی ایدیکنده شبهه یوق، عکس حالده منازی شعرلرینی حمد
ونه‌گه نسبت ویرمکلری ده یراق احتمال دگلدر. ابو نصر المنازی ٤٣٧
تاریخنده، وفیات‌الاعیان صاحبی اولان قاضی ابن خلکان ٦٧١ تاریخنده، نفح‌الطیب
صاحبی اولان‌احمد بن محمدالمقری‌التلمسانی ١٠٤١ تاریخنده، «زینة الدهر فی عصرة
اهل العصر» صاحبی اولان ابوالمعالی سعد بن علی‌الوراق الخظیری ٥٦٨ تاریخنده
وفاتلردر. «بزاعا» بانك ضمه‌سی وعین مهمله ایله «حلب» یاننده بر چوقر اسمیدر.
معجم البلدان ج ١ بیت ١٦٢.

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایکی واقعه اورنلرینڭ آراسی مشرق ایله مغرب آراسی قدر یراق اولدیغی حالده شعرلرڭ صاحبی بر ذات ایدیکنی یالڭز تاوشندن فرق ایلمشدر.

۹

قیافت وخلاقی

معرینڭ کوزی صوقر، یوزی شادره، بدنی آریق، تشلری توشمش (بو ایسه صوڭ وقتلرنده‌در) سویا کاری قالقوب طورر، عصبی مزاجلی، کسکین ذهنلی، زیاده خاطره‌لی وحفظی ده قوتلی ایدی، دییورلر.

عبد الله بن الولید الایادی نام ذاتدن: «عمم ایله برلکده زیارت قصدیله معری حضورینه کردم، آرسلان تیریسندن اولان نمازلق اوستنده اوطرمش و بیك قارت قیافتلی ایدی. بنم ایچون دعا ایتدی وقولی ایله‌ده باشیمی سیپادی، بو وقت بن صبی ایدم، بو کون کبی بیلورم‌که: کوزلرینڭ بری قالقو وایکنچیسی ده باتوب طورر ایدی، بیتنده چچك علامتلری ظاهر ایدی“ دیدیکی مرویدر.

متنبی دیوانینه شرح سویلادیکی وقت:

ان الذی نظر الاعمی الی ادبی   واسمعت کلماتی من به صمم

بیتینه کلدیکنده: «گویا متنبی غیب کوزی ایله بنی کورمش‌ده، شونکله او شبو بیتنی سویلمشدر» دیه ظرافت ایلمشدر.

معری، خصوصا صوڭ عمری اولان عزلتنده دنیادن بیزمش وحیات حقنده ده سوء ظنده اولمشدر. دنیانی صرف بر مصیبت کدار عالمی اولمق اوزره طانوب انسانلرڭ حرکاتلرندن شکایت ایلمشدر. بر یالڭز اوطورمقنی آرزو ایدر ایسه ده

Из фондов Российской национальной библиотеки

کندیسنی زیارت ایدر ایچون کلن مسافرلر ایله صحبت ایدرگه مجبور اولمشدر.

دنیادن شکایت وحیاتدن نفرت ایدن و یالگزلقنی آرزو، خلقلرك ریا ونفاقلرندن زارلانوب سویلامش شعرلری «اللزومیات» ده حسابسزدر.

۱۰

اعتقادسزلك ایله اتهامی

حر فکرلی، طوغری سوزلی، عالی طبیعتلی، ذاتلر، باشقه لر طرفندن هر تورلی تهمتلرگه یولقمقلری اسکیدن کلمش بر عادتدر. حتی بو عادت «علم عصری» دیه اسم ویرلمش، اولندیغمز کونده مترقی ملتلر آراسنده هم حکم سورر. عاملری محدود و عقللرینك دائره سی تار اولان ذاتلر هر کیمی اوزلری کبی ایتمك ایسترلر، کندیلرینك حوصله لری صغدره از روشده بر سوز ایشدر اولسه لر آچیغلری قاباروب جان ویرمك درجه سینه کلورلر. آچیغ ایسه انسانی طبیعی حالتندن چیقارر و کوگلینه کلن سوزلرك هر برینی سویله تور. بناء علیه آچغی کلمش آدم عادی سوزلری انتقام ایچون کافی کورما دیکندن اکفار ایلر، زندقه ودهریلگه نسبت ویرر. یوقسه بحق عالم واسلام تربیه سینه واقف اولانلر بویله طوغرولرده غایت دقتلی وصبرلی اولوب، بنده ایله جناب الله آراسینه فضولی اولەرق کرشمازلر وحق سبحانه اوزرینه حکم ایتمکدن البته و البته احتیاط ایلرلر.

قضا منصبنده اولان ذات کندی مقامینك اجبارینه کوره معین

Из фондов Российской национальной библиотеки

بر کمسه نكڭ مسلمان اولوب اولمادیغی حقنده بر حکم ایتمك لازم كلور ایسه، باطننی جناب اللهه امانت ایدرك ظاهر احوالینه کوره ظاهر شریعت ایله بر حکم اجرا ایلر. بو ایسه معذوردر. اما عهده سینه بویله بر وظیفه تابشر لمامش وشخصی آچیغندن باشقه هیچ بر سبب اولمامش کمسه‌لرده کوڭلره مداخله ایلرگه نه جهتدن حق اوله چقدر؟ بوڭا ایسه انسانڭ عقلی ایرشماز. سبحان الله! آدمیلر واردرکه حضرت موسانڭ فرعوننی مسلمان اولدی، طاهر ومطهر اولدیغی حالده وفات ایتدی دییورلر. آدمیلر واردرکه: ابن سینا، ابن رشد، معری، زمخشری، غزالی و بونلر کبی نیچه‌ونیچه ذاتلری اکفار ایلرلر! الله الله!

اسلام عالمنده بربرینی اکفار ایتمك بلاسینه دوچار اولانلر توبان صنف عالملر و خصوصا کلام فننه منسوب ذاتلردر. کلام اهلینك بعضیلر بنه: «بو سوزگه کوره آتاڭنڭده کافر اولماسی لازم كلور!» دیدکلرنده: «تموغله اورن ایرکن!» دیه جواب وبردیکی مرویدر.

خوارجلره اشارت ایدرك «بونلر کافرلرمی؟» دییانلره قارشو امام اصفیا علی کرم الله وجهه حضرتلری «یوق، بلکه بزم دین قارنداشلرمز فقط بزلره قارشو چیقدیلر!» بیورمشلر ایدی. اوچونچی عصر هجری صوڭنده هند، یونان علملری و فلسفه ایله اشتغال ایدنلر کوبراگی واق خلقلر طرفندن آیری صورتده تهمت ایدلنور اولدیلر. المتوکل، فلسفه اهلینی آشکار صورتده تضییق ایدرگه باشلادی. حکومتنڭ تضییق ایدوی اوز باشینه بلا کتور مکدن باشقه نتیجه ویرماز، بو ایسه معلوم برقاعده‌در. اوشبو نكڭ ایچون بونڭ عصرنده خلقلر هر تورلی یاشرون جمعیتلر تأسیس ایدرگه مجبور اولمشلردر. اوچونچی قرن هجری آخرنده اسلام فلاسفه‌سی طرفندن تأسیس ایدلن

«اخوان الصفا» جمعیتی هم (۱) اوشبو یاشرون جمعیتلرک بری ایدی. اوشبو وقت اورنلی اورنسز علم اهلینك تضییق ایدلنوی آخرده خلافت عباسیه‌نك انقراضنه سبب اولدی.

معری، حر فکرلی بر ذات اولدیغندن، هر نه قدر فلسفه اولمق جهتندن دگل ایسه‌ده علّه وسببلری تفتیش ایتمکله مشغول اولور ایدی. ایشته اوشبو طوغروده سویلامش اولان ایکی اوچ شعرینی سند ایدرك، مؤمن وموحد ایدیکنی بیلدرن یوزلر ایله صانالمقده اولان شعرلرنی کأن لم یکن کورمکله عصرداشلرندن بعض ذاتلر اکفار ایلامشلردر.

بناً علیه معری حقنده خلق ایکی‌یه ایرلوب، بری معتقد اولدقلری حالده ایکنچیلری طعن ایلر اولمشلر. «حلب» شهرنده ٦٦٦ تاریخنده وفات ایدن ابن العدیم کمال الدین عمر بن احمد نام ذات، معرینی مدافعه ایدرك «رفع الظلم والتجری عن ابی العلاء المعری» اسمنده (۲) بر کتاب یازوب: «الحادکه دلالت ایدن شعرلر معری یه افترا ایدلمش شعرلردر، درست اولانلری مأولدر، حلاج، ابن عربی کبی ذاتلرك بعض سوزلری تأویل ایله درستلنور ایسه معری سوزی نه جهتدن درستلنماز؟ معری، دنیایه کلمش بر جوهر ایدی فقط قیمتنی بیلمک پك آز کمسه‌لره گنه نصیب اولدی، طعن ایدوچیلری بونی کورمامش کیمسه‌لردر، اما کوروب

(۱) اخوان الصفا جمعیتی دین‌نی فلسفه‌گه تطبیق ایلمك ایچون تأسیس ایدلمشدر. فلاسفه اصولندن بر چوغیسی بونلر طرفندن شریعتکه تطبیق ایدلدیکی صوك کلام کتابلرینه کردی. بونلرك برده اوشبو اسمده بر علم مجموعه لری اولوب، ۱۸۱۲-۱۸٤٦ ده «کالکوتا» ده ۱۳۰۵ ده «بومبای» ده ۱۳۰٦ ده مصرده طبع ایدلمشیدی. وبعض قسملری «خلاصة الوفا» اسمیله مستشرق فردریك دیتریسی طرفندن ۱۸۸٦ ده «لیپسیغ» ده باصلوب تارالمشدر.

(۲) بو کتاب اسمینی «الجاسوس» صاحبی: «العدل والتحری فی دفع الظلم والتجری» صورتنده یازمشدر. ص ۱۱۵

صحبت ایدنلر ایسه بالاتفاق مدح ایلرلر وکندیسی ده : ــ انا شیخ مکذوب علیه ــ دیه هر وقت سویلر اولمشدر » دییور. بعض بیوك ذاتلر بونك حقنده « دفع المعرة عن شیخ المعرة » اسمنده مستقل کتاب تألیف ایتمشلردر (١).

معری حقنده دوستلری ودشمنلری طرفندن مدح وذم ایدلوب یازلمش اثرلر کتبخانه مزده یوقدر. بز ایسه بو رساله نی مختلف یرلردن جمع ایتدیکمزی یوقاروده سویلادك. حقنده محاکمه یازمق ایچون خصوصا دشمنلری طرفندن یازلمش اثرلری کورمیه احتیاج واردر. بر کیمسه نك ترجمه سینی یازدیغم وقت یالکز کوزل صفتلرینی غنه ویاکه فنا حاللرینی گنه یازوب باشقه سندن سکوت ایتمك عادتم یوقدر. بویله ایتمك ترجمهٔ حال یازمق دگل بلکه یا مدح ایتمک ویاکه ذم ایتمک اولور. بن هر جانبده اولان سوزلری کوچردیکم صوك اقتدارم قدر اوز طرفمدن محاکمه ایلرم. معری بیوك بر ذات ایسه حقلق آندن دخی بیوکدر. معرینی احترام ایلر اولسه م طوغریلقنی آندن زیاده احترام ایلرم. اوشبو سببدن اکرده دشمنلری طرفندن یازلمش اثرلری کورمش اوله ایدم البته نقل ایدر وقدر الحال محاکمه ده اولنور ایدم، فقط بویله اثرلره مصادف اولمادم. هر نه قدر بعض بر صوك کلن مؤلفلر اوزلرینك کتاب ورساله لرنده الحاد وزندقه یه نسبت ایدلنورگه سبب اوله چق بعض شعرلرنی کوسترلر ایسه ده بویله مؤلفلرنك اکثرنده تحقیقسز وتفتیشسز سوز کوچرمك عادتی شایعدر. کوب وقت روایت ایلمش خبرلری بتون بتونه اصلنه خلاف ویاکه قسما تحریف ایدلمش اولنور. بوکا ایسه بزم شاهدلرمز کوب وکوچلیلردر، احتمال بعض برلری بورساله ده هم کورلور.

(١) ابن الوردی. ج ١ ص ٣٦٠.

Из фондов Российской национальной библиотеки

تفسیر وحدیث حقنده اولان استادلرنی ایلك عالملرنڭ قیلنی قرقه یارر قدر تفتیش وتحقیقلرنی سویلرگه‌ده حاجت یوق، ابو الفرج الاصبهانی اشتانسز یوروچی برعرب شاعرینڭ ایکی اوچ یولدن عبارت شعرینی کوچرمك اولدیغنده، شونلرڭ استادلری حقنده بعض وقت یاروم بیت قدر یازار و وب مرتبه: «بن بونی بوقدر کیمسه‌لردن ایشتدم ایسه‌ده، عبارت فلان آده‌گدر، یاخود — معناسی شویله ایدی لفظلرده احتمال زیاده ونقصان اوله بیلور» دیه هر برمسئولیتنی اوز اوستوندن توشرر.

برکیمسه‌گه اسناد ایدلمش سوزلرنڭ درست اولمه‌سی ایچون کندینه منسوب کتابلرنده اولمه‌سی ویاکه اورننده بیان ایدلمش شرطلری ایله روایت ایدلمه‌سی شرطدر. یوقسه ایمش دیه‌شلرڭ هر برینی تصدیق ایدنلر ایچون کوب وقت نقیضلری بریره جمع ایتمك لازم کلور. هر نه ایسه معری‌یه طعن ایدرگه سبب اولان شعرلری مناسب جوابلری ایله برلکده بزلر اوشبو یرده رقملر آستونده ترتیب ایده‌چك اولدق:

۱

معرینڭ زندیقلگی ایله حکم ایلرگه سبب اولان شعرلرندن بری‌ده:

اذا ما ذکرنا آدما وفعاله وتزویجه بنتیه لا بنیه فی الخنا
علمنا بان الخلق من نسل فاجر وان جمع الناس من عنصر الزنا

اوشبو شعرلره قارشو قاضی ابو محمد الحسن الیمنی اسمنده بر ذات:

لمعری اما فیك فالقول صادق و تکذب فی الباقین من شطاودنی
کذلك اقرار الفتی لازم له وفی غیره لغو کذا جاء شرعنا

دیه جواب سویلامش ایمش.

مملکتمزڭ فریدی، احبابمزڭ عزیزی اولان بر ذات بو

طوغروده: «قاضی یمنی جوابی بیهوده‌در. زیرا برهانله ذکر اولنمش بردعوایی جرح ایتمك، مقدمه‌لرینی ابطال ایتمکله اولور. دلیل ایله کوسترلمش شی کندیسی حقنده لازم اولور ایسه، دیگرلر حقنده هم شرعا لغو اولماز. شریعت اویله وارد اولدامش، قاضی غلط ایتمشدر. فیلسوفك سوزی اقرار دگل، بلکه برهانه مقارن اولان بردعوادر. بینه‌سی قائم اولان دعوی شریعت عندنده ابدا مردود اوله‌ماز. سنگ شرعگ اقرارك ازومیله کلمشی ایسه، محارمگ حرمتی، اخواتگ حرمتیله‌ده کلمشدر» دییور ( ).

بز دییورز: قاضی ابو محمد الحسن الیمنی نام ذاتگ الك ایلك کندیسنی بیلمك اولوب، کتبخانه‌مزده اولان تاریخ، معجم وطبقات کتابلرینی تفتیش ایتدك ایسه‌ده تابا آلمادق. فقیه ومشهور شاعرلردن ابو محمد عمارة نجم الدین بن ابی الحسن الیمنی الشافعی اسمنده معروف برذات وار ایسه‌ده ترجمهٔ حالنی یازوچیلردن هیچ بری بونگ قاضی اولدیغنی بیان ایتمیورلر. بونکله برابر پادشاهلر ووزیرلرنی مدح ایدوب یوره‌کله علم ومعرفتنی ضایع ایلمش بر ذاتدر (٢).

ذکر ایدلمش شعرلرك معری‌یه اسنادی ثابت دگلدر. ثابت

---

(١) بو جمله بنم مسوده ملك طرفینه یازلا شیدی. ضائع اولماسون دیه بن ده بونی کتابمه درج ایتدم. رخصتنی استحصال ایدرکه یتشه آلمادیغم سببندن اسمینی ذکر ایلمادم.

(٢) بو ذات معری وفاتندن سکسان ییل صوك ٥٢٩ تاریخنده دنیایه‌کلمشیدی. درستمی دگامی کندسینه:

قد کان اول هذا الدین من رجل سعی الی ان دعوه سید الامم

دیه بر بیت اسناد ایدرلر (وفیات الاعیان ج ١ بیت ٣٧٧) اسلاملرخلافنه فرانسزلرنی چاقرمقله متهم اولوب ٥٦٩ تاریخنده سلطان صلاح الدین الایوبی طرفندن قتل اولندی. ظنم احتمال خطا اولور، شویله ایسه ده معری‌یه جواب اولمق اوزره سویلانمش بیت اوشبو ذاتگدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

دگل برشی ایچون جواب ویررگه لزوم اولماز. خصم خاطری اولسون ایچون دیه‌لم‌که شعرلر معرینکدر. لکن بونلر ایله معرینی ملحدوزندیق ایلر ایچون اك ایلك، بتون یر یوزنده اولان انسانلرك آدم ایله حوانگ شو اوغل وقزلرندن تارالدیغنی دلیل قطعی ایله اثبات ایتمك لازم کلور. دنیانگ خلقتی وآدم ایله حوا حقنده خلق آراسینه تارالمش حدیثلرك قطعی صورتده دگل ایدیکلرنی انکار ایدن اولماز، قطعی دگل شیلر ایله اعتقادات ثابت دگلدر. حال بویله اولدیغنده آنلرنگ حکملرینی انکار ایدنلرنه دلیل ایله زندیق وکافر اولورلر؟ منبعی تورات وبنو اسرائیل خبرلری اولان خبرلر طوغروسنده احتیاط اوزرنده اولورغه تیوشلی.

۲

«اللزومیات» دن اولان:

ضحکنا وکان الضحك منا سفاهة وحق لسکان البسیطة ان یبکوا
یحطمنا ریب الزمان کاننا زجاج ولکن لا یعاد لنا سبك

دیدیکی شعرلری ایله حشرنی انکار ایتدی، دیورلر. بصیرت اهللرینه معلوم اولدیغینه کوره بو بیتلرك خواه حشر جسمانینی خواه مطلق حشری انکاره اصلا دلالتی یوقدر. حشری منکرلر قاشنده دنیاده ضحك سفاهت اوله ماز، دنیاده اولانلره آغلامق لزومی حساب ملاحظه‌سینه کوره‌در. مقصد ایسه:

اسیر عن الدنیا ولست بعائد الیها وهل یرتد قطر الی دجن

دیدیکی فبیلندن اولم صوکده تکرار دنیایه قایتمق یوق دیمکدر. شایان تعجبدرکه نه قدر یراق تأویللره وارلمقسزین آکلاشلمیه‌چق بر معنایی بهانه ایدرك حشری انکار ایتدی دییورلرده صریح صورتده حشری اقرار ایدن بیتلرندن کوزیومارلر. ایشته بوشی هم حقسزلق هم تعصبدر. معرینك:

وقدرة الله حق لیس یعجزها حشر لخلق ولا بعث لاموات

قال المنجم والطبیب کلاهما لا تحشر الاجساد قلت الیهما
ان صح قولکما فلست بخاسر لوصح قولی فالخسار علیکما

کبی بیتلری حسابسزدر. اولگی ایکی بیتندن استدلال ایدرک فرید وجدینک معری عقیده سنده متحیر اولدیغنی ظن ایتدیکنه تعجب ایلدك. (کنزالعلوم ص ٦٦٧)

بعضیلر:

۳

تناقض مالنا الا السکوت له وان نعوذ بمولانا من النار
ید بخمس مئين عسجد ودیت ما بالها قطعت فی ربع دینار (۱)

دیدیکی سوزلری ایله مسلمانلقدن سوررلر. بر قاچ ذاتلر کندی طرفلرندن اوشبو بیتلره بویله مقابله‌ده اولنمشلردر.

عز الامانة اغلاها وارخصها ذل الخیانة: فافهم حکمة الباری

هناك مظلومة غالت بقیمتها وههنا ظلمت هانت علی البار

وقیمة الید نصف الالف من ذهب فان تعدت فلا تسوی بدیناری

(۱) سید شریف علی بن محمدالجرجانی‌یه منسوب اوله‌رق ۱٤٤ بیت اوزرنده ۱۸۹۷ تاریخ میلادیده «التعریفات» اسمنده بر کتاب باصلمشیدی. اوشبو اثرده «سرقه» کلمه‌سی تحتنده: «وعند الشافعی تقطع یمین السارق بربع دینار، حتی سال الشاعر المعری الامام رحمه الله:

بیخمس مئی من عسجد ودیت ما بالها قطعت فی ربع دینار

فقال محمد فی الجواب: ـ لما کانت امینة کانت ثمینة. فلما خانت هانت» دیدیکی عبارتنی کوردیکمزده نچه قرنلر صوڭ کلن معری ایله شافعی آراسنده محاوره اولمق ممکن اولمیه‌چغندن عبارتده مطبعه سهوی اولسه کرك، دیمشیدك. بوندن صوڭ مذکور عبارتك محمدعلی بن علی بن محمد التانوی‌نڭ «کشاف اصطلاحات الفنون» نام اثرنده (ج ۱ ص ۷۵۰) نقل ایدلمش اولدیغنی کوردك فقط بونده بر کلمه زیاده‌سیله: «حتی سأل الشاعر المعری الامام محمد رحمه الله...» صورتنده‌در، واقعه‌ده

حماية الدم اغلتها وارخصها صيانة المال؛ فافهم حكمة الباری

بز دیورز: عقللرینی استعمال وحرکت ایتدرمکن اولان ذاتلرنك کوکللرینه هرتورلی شبهه‌لر کلوب کچر شونکچون «الشبهة اول مراتب اليقين» دیورلر. مذکور بیتن اولان سوز ده‌اك ایلك مرتبه ذهنلره خطور ایده‌چك بر شیدر. یوقسه معری آنك حکمتنی بیلمیانلردن وحقیقت یوللو اعتراض ایدنلردن دگلدر. حقیقی صورتده اعتراض وانکار ایدن ذات: «مالنا الا السکوت له وان نعوذ بمولانا من النار» دیه‌مز. بو سوزنك فقهانك «امر تعبدی» و«غیر معقول المعنی» دیدیکلرندن بر فرقی ده یوقدر. ظرافت، حیرت وعرض شبهه قبیلندن سویلانمش سوزلری بهانه ایدرك اسلاملر اکفار ایدلنور اولسه‌لر، دنیاده مسلمان پك آز قالور. صرف تقلید وصوقرلق ایله ایمان کتورمیه کوره اون تورلی، یوز تورلی شبهه‌لری مجادله ایدرك کچنلرنك ایمانلری محکم اولنه چغنی سویلرگه لزوم یوقدر. (والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا).

٤

ابو الفدا ملك مؤید عماد الدین (١) کندینك «المختصر فی تاریخ البشر» نام تاریخنده (ج۲ ص۱۷۶–۱۷۷) معرینك عقیده‌سی بوزوق ایدیکنی اثبات مقامنده اوشبو شعرلرینی کتورمشدر:

ده محمد بن ادریس الشافعی ایله معری آراسنده دگل بلکه امام ابو حنیفه صاحبی اولان امام محمد ایله معری آراسنده اولدیغی آکلاشلور. «دائرة المعارف» صاحبلری هم عبارتنی تهانوی‌گه موافق نقل ایلمشلر (ج ۹ ص ۵۸۳). حالبوکه قول کیسمك حقنده امام محمد مذهبی استاذلری اولان ابو حنیفه وابو یوسف سوزلرینه موافق ربع دینار دگل بلکه اون درهم اولدیغی سببلی (هدایه ج ٤ ص ۲۲۰. الموطأ ص ۲۹۹) بویله روشده سؤال وجواب اولنورغه محل یوقدر. سید شریف کبی بیوك ذات نه اولمشده بو طوغروده مساهله‌ده اولنمش و آندن صوك کلنلرده عبارتنی تدقیق ایتمکسزین نقل ایلمشلردر؟

(١) ۷۳۲ تاریخنده وفاتدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

١) عجبت لکسری و اشیاعه وغسل الوجوه ببول البقر
وقول النصاری اله یضا م ویظلم حیا ولا ینتصر
وقول الیهود اله یحب رسیس الدماء وریح القتر
وقوم اتوا من اقاصی البلا دلرمی الجمار ولثم الحجر
فوا عجبا من مقالاتهم ایعمی عن الحق کل البشر

٢) زعموا اننی سأ بعث حیا بعد طول المقام فی الارماس
واجوز الجنان ارتع فیها بین حور وولدة اکیاس
ای شیٔ اصاب عقلك یا مس کین حتی رمیت بالوسواس

٣) اتی عیسی فبطل شرع موسی وجاء محمد بصلاة خمس
وقالوا لانبی بعد هذا فضل القوم بین غد وامس
ومهما عشت فی دنیاك هذی فما تخلیك من قمرو شمس
اذا قلت المحال رفعت صوتی وان قلت الصحیح اطلت همسی (٢)

٤) تاه النصاری والحنیفة ما اهتدت ویهود هطری والمجوس مضلله
قسم الوری قسمین هذا عاقل لا دین فیه ودین لا عقل له

دورتنجی عدد بیتلری حقنده ئوبانده سوز اولور. برنجی عدد بیتلرده ضررلی اولانلری ابو الفدا فکرینه کوره صوڭغی ایکی بیت اولسه کرك. لکن حجدن مقصود اولان شی جناب الله امرینه امتثال اولوب، بوندن باشقه‌لر حجر اسود، رمی جمار، کعبه کلیسی مقصود بالعرضدر. کوڭللر مقصود بالعرض اولان شیلر ایله اشتغال ایدوب مقصوددن محروم قالماسون ایچون بو یرلر کورلدیکی وقت تکبیر اوقومق مشروع اولمشدر. شبهه یوقدر که معری مذکور بیتلری؛ حقیقت یرنده مجازلر، مقصودلردن ده وسیله لر ایله قناعت ایدوب،

(٢) روضة المناظر فی اخبار الاوائل والاواخر نام کتاب ابو الفدانی اختصار ایتدکندن اوشبو بیتلری تماما نقل ایتمشدر.

اصل مطلبدن غافل اولان کیمسه‌لر حقنده سویلر. بویله آدملر حقنده ابو الفدا کندیسی نه دیه‌چکدر عجبا!...

ایکنچی عدده اولان اوچونچی بیتنڭ اولـگی بیتلره تعلقلندرمق جائز اولدیغی کبی صوڭ بیت اولان:

ضاع دین الداعی فرحت تروم الد — ین عند القسیس والشماس

بیتنه تعلقلندرمق احتمالی ده واردر. بوتقدیرچه بونده بر ضررلی معنا آڭلاشلماز. هر حالده احتمال ایله آدم اوغلی اکفار ایدلماز.

اوچونچی عدد اولان بیتلرنده معری عیسی پیغمبر کلمه سیله خرستیانلر طرفندن موسی شریعتی ابطال ایتدرلدی (زیرا خرستیانلرده موسی شریعتی حتی توحیده قدر ابطال ایدلمشدر، حالبوکه عیسی پیغمبر موسی و باشقه دینلرنی ابطال ایچون دگل بلکه تأیید ایچون کلمشیدی) محمد علیه السلام ده کلدی. یهودلر ـ لانبی بعد موسی ـ دیه‌رك عیسی ایله محمد (علیهما السلام) ی انکار ایتدیلر. خرستیانلرده ـ لانبی بعد عیسی ـ دیه‌رك محمد (علیه السلام) ی انکار ایلدیلر، ایشته بو دعوالری سببندن بونلر گمراه اولدیلر» دییور. بو سوزیله معری: «کان الناس امة واحدة فبعث الله النبیین مبشرین ومنذرین وانزل معهم الکتاب بالحق لیحکم بین الناس فیما اختلفوا فیه وما اختلف فیه الا الذین اوتوه من بعد ما جاءتهم البینات بغیا بینهم...» (سوره ۲ آیت ۲۰۹) کلام شریف مضموننندن خبر ویرر. جناب الله طرفندن یبارلمش حق دین، بنو بشر طرفندن تحریف وسوء تفسیرلره اوغرادیغینه متحسر اولور، بونی ایسه اوشبو ایکی بیت صوکنده اولان:

ومن لی ان یعود الدین غضا — فینفع من تمسك بعد خمس (۱)

دیدیکی سوزی ایضاح ایلر. معری اصل فسادن خبر ویردیکی

(۱) تعجبدرکه ابو الفدا اوشبو بیتنی اورتادن توشروب قالدرمشدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

صوڭ نجات یولنی ده کوسترر « ان الدین عندالله الاسلام » دیه شونڭ اوزرینه تمسك ایلرگه ترغیب ایلر. ایشته ابو الفدا طرفندن معرینڭ زندیقلغینه حکم ایدلمش شعرلر بونلردر. بونلرڭ نه یرلرندن زندیقلق چیقدیغینه ذهنمز ایرشمادی.

بزم بو یرده سویلا دیکمز سوزلر ابوالفدا نقل ایتدیکی شعرلرڭ معریدن صدورینی تصدیق ایلمك صورتنه مبنیدر. یوقسه ابو الفدانڭ، اسنادینی بیان ایتمیه‌رك ونه یردن آلدیغنی کوسترمیه‌رك نقل ایلمش شعرلرینی تصدیق ایتمیان آدم معذور اولسه‌کرك. بوشعرلرڭ بر قدرلری « اللزومیات » ده اولنور ایسه ده بو عبارتلره باشقه صورتده‌در. ابو الفدا عبارتلرینڭ محرف ایدیکنی « اللزومیات »ی مطالعه ایدنلر گوزل بیلورلر. مراق ایدنلر مقابله ایتسونلرده شعرلرڭ نه قدر تصرف اولندقلرینی کورسونلر.

کتبخانه‌مزده معری‌نڭ زندیقلغنی خبر ویرمش خیلی اثرلر اولسه‌ده ظنمزه کوره جمله‌سینڭ منبعی ابو الفدادر. برهان ایله اثبات ایدلمامش سوز اون کتاب دگل، یوز کتابده نقل ایدلسون، قوت کسب ایده آلماز.

بو بحثگه ذیل

دخی بر قاچ شعرلر واردرکه بونلر ایله هر نه قدر معری اکفار اولنماز ایسه‌ده غلو واسراف ایله عیب ایدلنور، مبالاتسزلك وافراطلق ایله تهمت اولنور. بو جمله‌دن ایسه:

کنت موسی وافته بنت شعیب   غیران لیس فیکما من فقیر

Из фондов Российской национальной библиотеки

لولا انقطاع الوحى بعد محمد قلنا محمد من ابيه بديل
هو مثله فى الفضل الا انه لم يأته برسالة جبريل(١)

كبى « سقط الزند » شعرلريدر. بونلر ايله اكفار ايدلماديكى ايچون سوز سويلرگه حاجت يوقدر. كفردن توبان گناهلر نه قدر اولسه‌ده آخرنده نجات اوانه چغى مأمولدر. شويله ايسه ده معرى، « سقط الزند » ده اولان شعرلرندن كنديسى‌ده راضى دگل ايديكنى يوقاريده سويلامش ايدك. زيرا بونده اولان شعرلرينى ياشلك وقتلرنده انشاد ايتمشدر. « الشباب شعبة من الجنون » ديورلر، احتمال كه اكثرى صباوت وقتنده سويلانمشدر. شونك ايچون معرى سقط الزند ايچون يازمش خطبه سنده ديور:

ولم اطرق مسامع الرؤسأ بالنشيد ولا مدحت طالبا للثواب وانما كان ذلك على معنى الرياضة وامتحان السوس فالحمد لله الذى ستر بغفة من قوام العيش ورزق شعبة من القناعة اوفت على جزيل الوفر وما وجدلى من غلو عاق فى الظاهر بآدمى وكان مما يحتمله صفات الله عز سلطانه فهو مصروف اليه وما صلح لمخلوق سلف من قبل اوغبراء ولم يخلق بعد فانه ملحق به وما كان محضا من المين لاجهةله فاستقيل الله اعثرة فيه والشعر للخلد مثل الصورة لليد يمثل الصانع ما لا حقيقة له ويقول الخاطر ما لو طولب به لانكره ومطلق فى حكم النظم دعوى الجبان انه شجيع ولبس العزهاة ثياب الزير وتحلى العاجز بحلية الشهم الزميع والجيد من قبل الرجل وان قل يغلب على ردئيه وان كثر ما لم يكن الشعر له صناعة ولفكره مرنا وعادة وفى هذه الكلمات جمل يدللن على الغرض والله تعالى استغفر واياه اسأل التوفيق (٢)

(١) عربى وقريشى اولمقده‌جدى اولان محمد عليه السلام كبيدر، فقط بوڭا وحى كلمادى، ديور.

(٢) شرح التنوير ج ١ ص ٦.

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایشته معری، غلو واسرافلری حقنده جناب اللهه استغفار ایلر وغیر مناسب شعرلری حقنده ندامت ایدر، اگرده مشیت ایدر اولسه جناب الله ایچون عفو ومغفرت ایتمك مشكل بر شی دگلدر. الندم توبة والاستغفار صابون الاوزار وعفو الله اوسع من كل جريمة وهو العزيز الغفار.

معری حقنده سویلانمش بعض بر هجویه‌لرده منظورمز اولدی. فقط بونلر بزم بحثمزه عائد شیلر دگلدر. هجویه‌لردن بر حکم چیقارمق لازم اولسه اویله هجویه‌لری سویلامش ذاتلرك كندی ضررلرینه حکم ایتمك لازم كلور. بر كیمسه‌یه ضرر ایتما كسزین كوك یوزنده یورمكده اولان «آی»ده پك كوب ذاتلر طرفندن هجو ایدلنور. ایمدی باشقه‌لره نه قالدی؟(١).

معرینی كفر والحاده نسبت ایدنلر، بر آرالق «لاذقیه» ده مناسترلرك برنده اولان راهبدن ایسكی فلاسفه سوزلرینی ایشدوب عقیده‌سی تغییر اولندی، حیرت وشك ایچنده قالدی دییورلر. فقط فلاسفه مجمعی اولان بغدادده یونان، هند، فرس وسریان حكیملرینك الك ایلرو صنفده اولانلری ایله صحبت ایدوب وآنلر ایله‌ده الك دقیق مسئله‌لرده محاوره‌ده اولنوب، عقیله‌سی اوزگرمامش معرینك «لاذقیه» راهبی طرفندن ایشتمش بعض سوزلر ایله عقیده‌سی اوزگره‌چكی طولاینچه یوتدرلاچق شیلردن دگلدر. بو معلوم بر مسئله‌در. فقط مسلمان عالمنده آشاغی فرقه‌لر وجاهللر ایچون؛ باش كوتارمش آدملری اكفار، تبدیع وتضلیل ایتمك مرغوب ولذتلی برشی اولدیغی سببندن بویولده اولان خبرلرك

---

(١) محمود زمخشری «كانه جمالات صفر» آیت شریفه‌سی تفسیرنده غایت مدهش صورتده معری‌گه هجوم ایتمشدركه سببی آچیق صورتده معلوم دگل. زمخشری ظن ایلمش شیلر احتمال‌كه معرینك خیالینه اولسون كلمامشدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

سنلرینی تفتیش ایتمازلر ونه اولدی ایسه: «هل من مزید!» دیه‌رك قبول ایلرلر.

راهب صحبتی سببندن عقیده‌سی اوزگرمش آدم طبیعی نصرانیته یاقین وارر، شویله دگلمی؟ فقط معری، شعرلری ایله کندینك، نصرانیتدن فرسخلر ایله یراق اولندیغنی کوسترر. معری راهبدن اوقودیغی سببلی فلاسفه مذهبنی اختیار ایتدی دیمك: «پیتروف، مسلمان بر شیخدن اوقودیغی سببلی بوده مذهبنی اختیار ایتدی» دیمك قبیلندن برشیدر.

معری، بر راهبدن دگل احتمال‌که اون راهبدن اوقومشدر. ذاتا ایلك عصرلرده فلسفه‌نی ترجمه ایدنلرك کوبسی چیت خلقلر اولنوب، اسلامرك الك بیوك عالملری اوشبو ذاتلردن اوقومشلردر، فقط معری درجه‌سنده دگل آندن پك کوب توبان درجه‌ده اولان ذاتلرك عقیده‌لرینی چویرمك‌ده ینگل شیلردن دگلدر. راهبدن اوقودیغی سببلی اعتقادی بوزولدیغی خبرلرك منبعی المزده اولان اثرلره کوره ذهبی تاریخیدر. منبعی بر گنه اولدیغی حالده برخبر، نه‌قدر کوب یرده‌اولنسه‌ده‌اولنسون همیشه بر خبر اولور. بو کونده اولان خرستیان عالملری اوشبو «لاذقیه» راهبنه مناسبتلی خبری غایت زینتلب نقل ایلرلر. بوندن مقصدلری ایسه فلسفه وبیوك علملر خرستیانلکده اولدیغنی واسلاملرده شونلردن کوچدیکنی کوسترمکدر. مسلمانلردن کوبلرده بویله اوز ضررلرینه اولان خبرلری هیچ تدقیقسز اوله‌رق قبول ایدرلر. «عقیلهٔ سنده حیرت اوزرنده ایدی» دییولمش سوزك منبعی‌ده خرستیانلردر.

خرستیان مؤلفلری جناب رسالتپناه افندمزی هم بر راهبدن اوقودیغی، علوم اولین و آخرین جمع اولنمش قرآن شریفی شو- نك سببندن کتوردیکن‌ده دعوی ایلرلر. امامذکور راهب کندیسی

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایکی یرده ایکی دورت ایدیکن بیلور ایدیمی یوقمی ایدی؟ بو‌ندن بحث ایتمازلر. برکت ویرسونکه بونده اولان دعوالرینی خرستیان عالملری کندیلری‌ده تصدیق ایتمازگه مجبورلردر.

قاضی ابو الفتح بن احمد السروجی: «معری حضورینه علم او‌قور ایچون مداومت ایلر ایدم، بر کون عادتمه بناء» وار دیغمده هیچ کیمه بیلدرمکسزین کردم، فقط معری حضورنده هم هیچ کیم یوق ایمش. اوشبو بیتلری تکرار ایدر ایدی:

کم غودرت غادة کعاب	وعمرت امها العجوز
احرزها الوالدان حرزا	والقبر حرز لها حریز
یجوزان تبطیء المنایا	والخلد فی الدهر لا یجوز

بوندن صوڭ اوه! دیدی ده: ان فی ذلك لاية لمن خاف عذاب الاخرة ذلك یوم مجموع له الناس و ذلك یوم مشهود وما نؤخره الا لاجل معدود یوم یأت لاتكلم نفس الا باذنه فمنهم شقی و سعید (سوره ۱۱ آیت ۱۰۵ — ۱۰۷) دیه اوقودی ده یره یاتوب اوكسوب اوكسوب آغلادی، بر مدت اوتدیكی صوڭ سلام ویردم، سلامنی آلدی و: —ای ابو الفتح نه وقت كلدڭ؟ — دیدی، بن‌ده:— حاضر گنه كلدم!— دیدم» دیه نقل ایتدیكی مرویدر.

معری، اوز حقنده سویلنمكده اولان سوزلری ایشدر وبونلرڭ مجرد حسد یوزندن تصنیع و افترا ایدلدیكنی سویلر اولمشدر. (۱) و جناب اللهه تسلیم اولنمق یوزندن:

رددت الى مليك الخلق امرى	فلم اسأل متى يقع الكسوف
وكم سلم الجهول من المنايا	و عوجل بالحمام الفيلسوف

أخشى عذاب الله والله عادل	وقد عشت عيش المستضام المعذب

كبی شعرلری كوبدر (۲).

(۱) وفیات الاعیان ج ۱ ص ٤٥.
(۲) هر ایکی بیت «اللزومیات» ده‌در.

Из фондов Российской национальной библиотеки

« بغدا » ده واروب مسافر صفتیله طوردیغی وقت شافعی مذهبنده مشهور فقیه، عالم، ادیب وشاعر ابو الطیب طاهر بن عبد الله الطبری ایله شعرله مخابره لری اولمشدر. قاضی ابو الطیب طرفندن یازلمش مکتوبلرك جوابلرینی مکتوب کتوروچی حضورنده ارتجالا یازدروب کوندرر اولمشدر. قاضی بوکا تعجب ایدرك اوزینك بر مکتوبنده معری‌یه خطاب ایدرك :

اثار ضمیری من یعز نظیره — من الناس طرا سابق الفضل مکمل
ومن قلبه کتب العلوم باسرها — و خاطره فی حدة النار مشعل
تساوی له سر المعانی و جهرها — و معضلها بادلدیه مفصل
واعجب منه نظمه الدر مسرعا — و مر تجلا من غیر من یتمهل
فیخرج من بحر ویسمو مکانه — جلالا الی حیث الکواکب تنزل
فهنأه الله الکریم بفضله — محاسنه والعمر فیه مطول

دیبور. معری حقنده قاضی ابو الطیب شهادتی هر تورلی شهادتلردن کوره معتبردر، دیبورلر(۱). بو طوغروده بعضیلر:

شهادة الطبری الحبر کافیة — ابا العلاء فقل ما شئت او فذر
من اغمد السیف عنه کان فی دعة — و من نضی السیف قابلناه بالطبری

دیمشلردر.

١١

عام وکمالتی، حرمت واعتباری

کچن فصل سویلیه چك بر صوکراق ایدی، لکن سویلمکسزین کچمك ممکن اولمیان مذکور جانسوز بحثی بر دقیقه اولسون

(۱) ابن الوردی. ج ۱ ص ۳۶۲. محترم بر ذات مسوده ملك اوشبو یرنده: «لزومیاتی، غفرانیاتی مطالعه ایدنلر طبری کبیلرك شهادتلرینه محتاج اولمازلر. اهل علم انسانی یالکز بر سوزی ایچون اکرام ایدر. بزم فیلسوفك شایان اکرام اولاچق ملیونلر ایله سوزلری واردر» دیه قید ایتمشدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایلکدن کچرمك وبیوك اولان یوکنی اوستدن تاشلامق مطلوب اولدیغندن هر نه قدر ، اوزینك مناسب وقتدن ایلك اولسه ده یازمیه مجبوریت اولندی. شمدی گویاکه ، الوغ بر بورچدن خلاص ویاکه اسیرلکدن آزاد اولدم.

معری ، هر نه قدر خصوصی صورتده اثرلر میدانه کتورمامش ایسه ده کیمیا ، منطق ، تاریخ کبی فنلرك جمله سنده ماهر اولوب ، خصوصا ایسکی علملرده ید طولاسی اولمشدر. مطبوع رساله لری آراسنده اوزینك خالی اولان ابو القاسم بن سبیکه اوزرینه یازمش (٢١) بیتدن عبارت مکتوبنده (بونده ایسه خالینی ابو بکر بن سبیکه نام طوغمه سی وفاتیله تعزیه ایلر) قدیم زمانده وخصوصا حمیر حکمدارلرینك اسلام ظهورینه قدر اولان ماجرالرینی وتاریخی واقعه لرینی برر برر ذکر ایلر. اوشنداق غسان حکمدارلری ، فارس وحمیر پادشاهلری ، عرب فارسلری وبهادرلری طوغروسنده چوق معلومات ویرر. طوغروسی بو مکتوب گویا بر تاریخ کتابیدر. (رسائل ابی العلاء المعری عدد (٣).

نجوم علمنده اولان مهارتی ده « المنیح » اسمی بر رساله سندن معلوم اولور « ب » قافیه سنده اولان بر قصیده سنده (اللزومیات ج ا ص ٩٨) خالقك قدرتنی بروجلره دائر حاللر ایله استدلال ایلمشدر. منطق وفلسفه حقنده اولان حالی معلومدر.

« بغداد » ده طوردیغی وقت مجلسی افاضل کعبه سی اولدیغنی ورحلت قصد ایتدیکنده مأیوس اولدقلرینی یازمشیدك. حرمتسز آدمیلر حقنده بویله شیلر اولماز. اعتزال ایتدیکی صوك قدری ، وجاهتی دخی بر قات آرتمشدر. اهل علم وفضل یراق یرلردن زیارتنه کیدرلر ووزیرلر ده مکتوبلر وایلچیلر یوللاب

Из фондов Российской национальной библиотеки

کندیلرینه دعوت ایلرلر ایدی. فقط معری بویله دعوتلره التفات ایتمامش (۱) وکندینڭ عالی مسلکینی بادهوایه ویرمامشدر.

«معره» اهلی اختلال چیقاردقلری سببندن «حلب» والیسی صالح بن مرداس نام ذات عسکری ایله کلوب محاصره ایده‌رك هر طرفدن منجنیقلر ایله آتدرمیه باشلامشیدی. «معره» اهلی کندیلریندن بر فرد خلاص اولمیه‌چغنی وجمله‌سی خراب اوله‌چقلرینی بیلدیکلرنده، والی حضورینه واروب شفاعت اوتنمکنی معریدن رجا ایتدیلر. معری ده یتاکچیسی ایله برابر شهردن چیقوب طوغری والی یانینه واردی. والی قبول ایدوب حرمت ایلدی. ومعرینڭ رجاسینه کوره «معره» اهالیسنی عفو ایتدی.

۱۲
زهدی

زهد، آز آشامق، آز ایچمك، مسجد وصومعه‌لرده اشسز کوچسز بیکلانوب یاتمق، کعبه وحرم شریفده مجاور اولمق، یاکه نفل نمازی اوقوب تسبیحلر تارتمقدن عبارت اولمای بلکه خواه بای خواه فقیر اولسون حلال اولان شی ایله الله تعالیدن باشقه‌لردن استغنا ایته‌کدن خلقلره منفعت کتورمکدن عبارتدر. بوڭا کوره حلال اولان ملیونی یا خود اوزینڭ قول کوچی ایله قناعت ایدن ذات زاهد، تیلی یا خود کوڭلی ایله باشقه‌لره عرض احتیاج ایدن ذات زاهد دگلدر. فی الاصل زهدلك کوڭلده اولدیغندن، بر کیمسه‌نڭ حقیقت حالده زاهد اولوب اولمادیغی حقنده شهادت ویرمك مشکلدر. ومع ذلك ظاهرده بر چوق علامتلر اولورکه، کوزگی قبیلندن کوڭلده اولان شیلری عکس ایتدرر. معرینڭ زهدی حقنده

(۱) فاطمیون امیرلرندن اولان عزیز الدوله اوز سراینده طوتمق نیتی ایله «حلب» شهرینه چاقردیغنده قارتلغینی بهانه ایدرك رد جوابی ویرمشدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

یازوچیلر شویله علامتلردن استدلال ایدرك یازمشلر وبزم یازاچقلرمز آنجق روایت یوللو اولور. خطا اولور ایسه جناب الله عفو بیورسون !

معری، بر وقتدن هر ییل کلوب طورمقده اولان اوتوزد ینارندن یارومنی خادمینه ویروب قالان یاروسی ایله کندیسی کچنورایدی. حضورینه کلوچی شاگردلره کندینك بایلغی ایلمادیغندن اعتذار ایلر اولمشدر.

قرق ییل مدتی بر وقت ایت وحیواندن حاصل اولان شیلری آشامایوب یالکز اوتلر واوراق ایله گنه قناعت ایدوب طوردیغی معرینك زهدی نه مرتبه ده اولدیغینه دلیل اولسه کرك. حالبوکه بو شیلرنی ده غایت آز آشار وکوب عمرینی روزه طوتمقله کچیرر اولمشدر.

ایسرتکج ایچمکنی، دین نظرندن قطع نظر ایدرك حیات اجتماعیه نقطهٔ نظرندن فوق العاده مکروه کورر ایمش. حتی شریعت نهی ایتمادیکی صورتده ده ایسرتکج ایچمیه‌چکنی سویلر اولمشدر. بو طوغروده «اللزومیات» ده خیلی شعرلری واردر. هم ده مخصوص ایسرتکج ایچکدن نهی خصوصنده اون ملزمه مقدارنده «حماسة الراح» اسمنده بر کتاب ترتیب ایتمشدر.

معری ده بصبصه قویرق بوتامق عادتی اولمامشدر. ذاتا انسان اگرده شهوت اسیری اولماز ودنیانی ده فیلسوف کوزی ایله کورر اولسه مداهنه یه تنزل ایتماز، علم وفضیلتدن باشقه شرف یوق ایدیکنی طوغری بیلور وهر طوغری بیلدیکنی سویلر، بونك ایچون خلق خواه رضالق کوسترسونلر، خواه ناراضی اولسونلر بوکا اصلا التفات ایتماز.

Изфондов Российской национальной библиотеки

اوشبو سببدندرکه معری نظرنده امیر ایله وزیر، بای ایله فقیر هپسی برابر اولمشدر وهر وقت کندینك طوغری دیه بیلد یکنی سویلر وزمانه سنده خاطرلرینی رعایت لازم کورلمش ذاتلری شعرلری ایله توبیخ ایدر اولمشدر. حالبوکه بو وقتده باشقه شاعرلر مذکور ذاتلرك رضالقلرینی سعادت دارین حساب ایلرلر ایدی. وشبو طوغروده معری کندیسی هم:

وارد تمونی ان اکون مدلسا هیهات غیری آثر التدلیسا

دیبور. وکندینی مدح ایدنلردن خواه یالان، خواه طوغری اولسون راضی اولمادیغنی بعض شعرلرنده سویلر.

معرینك زهدی، همتسزلك ویا که جبنلکدن اولمای بلکه نفسینه مالك اولدیغندن ایدی. زیرا عالی طبیعتلی اولدیغندن نفسینی عزیز طوتار وعزلت اختیار ایتمه سی ده انسانلرك نفاق ودنائتلرینه اشتراك ایده بیلمادیکندندر.

معری، عالی طبیعتلی اولدیغی سببندن کتابلرینی، رساله‌لرینی صوراوچیلر مرادلرینه دگل بلکه کندی وجدانینه موافق ومستقل فکرینك تکلیف ایتمه سینه کوره یازار اولمش وکوکلی ایستمادیکی شیلری نه قدر الوغ ذاتلر بیوررلر اولسه لرده مباشرت ایلمازایمش. امیر الامرا طرفندن نیابت ایله محمد بن سنان نام ذات « کلیله ودمنه » کتابنی اختصار ایتمکنی اوتنوب یازمش مکتوبنی رد ایلمشدر.

دنیا ایله نه قدر ایشی اولدیغنی معری اوشبو شعرلرنده بیان ایلر.

اتتنی من الایام ستون حجة   وما امسکت کفای ثنی عنان
ولا کان لی دار ولا ربع منزل   وما مسنی من ذاك روع جنان
تذکرت انی هالك وابن هالك   فهانت علی الارض والثقلان

Из фондов Российской национальной библиотеки

یازوچیلر شویله علامتلردن استدلال ایدرك یازمشلر و بزم یازاچقلرمز آنچق روایت یوللو اولور. خطا اولور ایسه جناب الله عفو بیورسون!

معری، بر وقتدن هر ییل کلوب طورمقده اولان اوتوز دینارندن یارومنی خادمینه ویروب قالان یاروم‌ی ایله کندیسی کچنور ایدی. حضورینه کلوچی شاگردلره کندینك بایلغی ایلمادیغندن اعتذار ایلر اولمشدر.

قرق ییل مدتی بر وقت ایت وحیواندن حاصل اولان شیلری آشامای بالگز اولن واورلق ایله‌گنه قناعت ایدوب طوردیغی معرینك زهدی نه مرتبه‌ده اولدیغینه دلیل اولسه کرك. حالبوکه بو شیلرنی‌ده غایت آز آشار وکوب عمرینی روزه طوته‌قله کچرر اولمشدر.

ایسرتکچ ایچمکنی، دین نظرندن قطع نظر ایدرك حیات اجتماعیه نقطهٔ نظرندن فوق العاده مکروه کورر ایمش. حتی شریعت نهی ایتمادیکی صورتده‌ده ایسرتکچ ایچمیه‌چکنی سویلر اولمشدر. بو طوغروده «اللزومیات» ده خیلی شعرلری واردر. هم ده مخصوص ایسرتکچ ایمچکدن نهی خصوصنده اون ملزمه مقدارنده «حماسة الراح» اسمنده بر کتاب ترتیب ایتمشدر.

معری‌ده بصبصه قویرق بوتامق عادتی اولمامشدر. ذاتا انسان اگرده شهوت اسیری اولماز ودنیانی‌ده فیلسوف کوزی ایله کورر اولسه مداهنه‌یه تنزل ایتماز، علم وفضیلتدن باشقه شرف یوق ایدیکنی طوغری بیلور وهر طوغری بیلدیکنی سویلر، بونك ایچون خلق خواه رضالق کوسترسونلر، خواه ناراضی اولسونلر بوکا اصلا التفات ایتماز.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اوشبو سببدندرکه معری نظرنده امیر ایله وزیر، بای ایله فقیر هپسی برابر اولمشدر وهر وقت کندینڭ طوغری دیه بیلدیکنی سویلر وزمانه سنده خاطرلرینی رعایت لازم کورلمش ذاتلری شعرلری ایله توبیخ ایدر اولمشدر. حالبوکه بو وقتده باشقه شاعرلر مذکور ذاتلرڭ رضالقلرینی سعادت دارین حساب ایلرلر ایدی.

وشبو طوغروده معری کندیسی هم:

وارد تمونی انا کون مدلسا هیهات غیری آثر التدلیسا

دیبور. وکندینی مدح ایدنلردن خواه یالان، خواه طوغری اولسون راضی اولمادیغنی بعض شعرلرنده سویلر.

معرینڭ زهدی، همتسزلك ویا که جبنلکدن اولمای بلکه نفسینه مالك اولدیغندن ایدی. زیرا عالی طبیعتلی اولدیغندن نفسینی عزیز طوتار وعزلت اختیار ایتمه سی ده انسانلرڭ نفاق ودنائتلرینه اشتراك ایده بیلمادیکندندر.

معری، عالی طبیعتلی اولدیغی سببندن کتابلرینی، رسالهلرینی صوراوچیلر مرادلرینه دگل بلکه کندی وجدانینه موافق ومستقل فکرینڭ تکلیف ایتمه سینه کوره یازار اولمش وکوکلی ایستمادیکی شیلری نه قدر الوغ ذاتلر بیوررلر اولسهلرده مباشرت ایلماز ایمش. امیر الامرا طرفندن نیابت ایله محمد بن سنان نام ذات « کلیله ودمنه » کتابنی اختصار ایتمکنی اوتنوب یازمش مکتوبنی رد ایلمشدر.

دنیا ایله نه قدر ایشی اولدیغنی معری اوشبو شعرلرنده بیان ایلر.

اتتنی من الایام ستون حجة وما امسکت کفای ثنی عنان
ولا کان لی دار ولا ربع منزل وما مسنی من ذاك روع جنان
تذکرت انی هالك وابن هالك فهانت علی الارض والثقلان

١٣

فلسفه‌سی و افکاری

ڤولتر، ژان ژاق روسو کبی حکیملر ظهورنده آوروپاده خرستیانلق بتون بتونه قوتندن توشوب خلقلر آراسنده عجیب روشده مصادمه افکار میدانه کلدیکی و بونك نتیجه‌سی اوله‌رق علم ومعرفت فوق العاده ترقی ایتدیکی معلومدر. اسملری مذکور اولان حکیملر و آنلرك امثالی طرفندن سویلنمش سوزلر و میدانه کتو-رلمش فکرلرك کندی آرالرنده طوغدیغنی ظن ایدن فرنکلر شرق لسانلرینی اوگرندیکلری و شرق آثارینی ترجمه ایتدیکلری صو-کنده عربلر و مسلمانلر اراسنده کوبدن بیرو معروف ایدیکن کوردیکلرنده دوچار حیرت اولمشلردر. ایشته بو بابده یازلنه چوق شیلردن، فرنکلرك «حکمت جدیده» اسمنی ویرمش اولان یکی فلسفه‌لرینك بر چوغسینی معری سویلاب کتدیکی معلوم اولور. احتمال که آوروپاده اولان «حکمت جدیده» معری کبیلرك فلسفه‌لرندن اقتباس ایدلمامش بلکه، یالکز تصادف و توارد قبیلندن اولمشدر. شویله ایسه‌ده بوکونکی خلقلر افتخار ایتمکده اولان کمالتلرك بر قاچ عصرلر مقدم مسلمانلر آراسنده اولنمه‌سی شایان افتخار اولسه کرك. «الفضل للمتقدم» دیورلر.

معری فلسفه‌سیله آشنا اولور ایچون «اللزومیات» ایله اشتغال ایتمك لازم کاور. مع ما فیه نمونه اوله‌رق بو یرده بعض فکرلری بز هم کوسترمك اولدق.

حیات حقنده اولان فکری

کچن عصرده حیاتدن بیزکنلك حقنده آوروپاده یکی برفلسفه

Из фондов Российской национальной библиотеки

ظهور ایتدی. بونڭ اربابی ایسه حیاته عداوت ایلرلر، دنیانی‌ده قاب قاره بر زندان‌دن عبارت بیلوب نفرت ایدرلر.

۱۸۶۰ تاریخنده ۷۲ یاشنده وفات اولان آلمانیالو شو پنهوئر اوشبو فلسفه‌نڭ مروجلرندن اولمق‌اوزره کوسترلور. لکن «یڭی حکمت» اولمق اوزره کوسترلمش اوشبو فلسفه دخی کامل معنا سیله معری طرفندن سویلنمش دیورلر. حیاته عداوت و دنیانی‌ده زندان کوسترمش شعرلره «اللزومیات» ده پك کوب تصادف اولنور.

شو پنهوئرڭ حکمت جدیده‌سی، معری طرفندن فقیه ابو حمزه الحنفی نام کیمسه مرثیه‌سی حقنده سویلمش اولان قصیده‌سینه مندرج اولوب بتمشدر. اوشبو مرثیه‌ده معری دیور.

تعب كلها الحياة فما اعجب الامن راغب في از دياد
ان حزنا في ساعة الموت اضعاف سرور في ساعة الميلاد
ضجعة الموت رقدة يستريح الجسم فيها والعيش مثل السهاد

بوندن باشقه‌ده معری حیاتدن نفرت ایدرك فوق‌العاده کوب شعرلر سویلامشدر.

نفس، ماده و فضا حقنده اولان فکری

معری، کوب کمیسه‌لر دیدیکی کبی نفسنی «لطیف بر رودن عبارت بیلوب بونڭ بدندن آیرلمه‌سینی اولم ایله تعبیر ایلر، فقط بو طوغروده بعض بر ذهن ایرشمیه‌چك شیلر حقنده استغرابنی یاشرماز ایمش. اوشبو حالینه نظرا بعضیلر: «نفس طوغروسنده – لا ادریه – دیه شهرت بولنان ایسکی فلاسفه قبیلندن تردد ایلر ایدی» دیورلر.

ماده‌نی قدیم و فضانڭ غیر متناهی اولمقله اعتقاد ایلدیکنی «اللزومیات»ده غایتده کوبلك اوزرنده اولان بیتلری کوسترور.

Изфондов Российской национальной библиотеки

دین حقنده اولان فکری

دین طوغروسنده حر فکرلی اولدقلرندن وولترلر، روسولر فرنکلر طرفندن مدح ایدلنورلر. فقط معری سوزلرنده اولان حریت وولترلرده اولان حریتدن‌توبان درجه‌ده دگل ایدیکی «اللزومیات» ده اولان بر چوق شعرلرندن معلوم اولور. بویرده اولان حریتدن مقصد ایسه الله تعالی طرفندن هبه ایدلمش عقلنی ایشلاتمك، بصیرت اوزرنده اولوب، دلیلسز باشقه سینه ایارممکدر.

معری نظرنك دین؛ عادتی انسانلرك مداخله وشرکتلرینی قبول ایتمیه‌چك صورتده عالی وشریف اولان «قانون سماوی» و «تعلیمات الهیه» دن عبارت اولوب اجتهاد ومحاکمه‌دن حاصل اولمه‌سی لازمدر. مجرد تربیه وتقلید نتیجه‌سی اولان شیلره معصوم دگل انسانلرك رئی وتخمینلرندن تخمیر اولنمش فکرلری‌هیچ وقت معری «دین» اسمی ویرماز اوشبونك ایچون‌ده قیل. یقال‌لرك هر برینی دین اولمق اوزره قبول ایدنلره قارشو:

هفت الحنیفة والنصاری ما اهتدت   و یهود حارت و المجوس مضلله
اثنان اهل الارض ذوعقل بلا   دین وآخر دین لا عقل له

دییور. خلقلرك کندیلرینه رهبر ومدار نجات اعتقاد ایتدیکلری مذهبلری حقنده‌ده معری:

انما هذه المذاهب اسبا   ب لجذب الدنیا الی الروسائ

هم‌ده:

اذا رجع الحکیم الی حجاه   تهاون بالمذاهب واز دراه

دییور. اهل کلام متبوعلری طوغروسنده‌ده:

واعلم ان ابن المعلم هازل   باصحابه والبا قلانی اهزل

دییور.

معری، فخر الانبیا افندمز کتورمش وشو صافلغی و خالصلکی

ایله بر قدر مدت دوام ایلمش دین اسلام اوزرینه اوهام و خرافات قاتشدیغینه؛ عالی عنوانلر و مبارك اسملر اوزلرینك موضوع لیلرندن دوندیکینه فوق العاده تأسف ایلر. اوشبو قاتشدروچیلرك کیملر ایدیکنی سویلامکدن ده قورقماز، آچیق ذکر ایدر. بونلر طبیعی قریه خلقلری وعامی سوداگرلر واهل کسب دگللردر.

افندمز سید الوجود حضرتلری شیطاندن زیاده علمای سوءدن صغنمشدر. الله و رسولینه افترا و بهتان ایدنلر اسملری عرشلره چیقسون و عرشلری اوینچق مثالنده اویناتمق ایله شهرتلری جهانك دورت طرفینه جایلسون علمای سوء اوله‌چقدر.

وما بدل الدین الا الملوك واحبار سوء ورهبانها

عصر سعادتدن صوك میدانه کلوب ده خالص و ساده اولان دینی، لغزلر ومعمالر مرتبه سینه یتشدروب چیتنلشدرمکده اولان مذهبلر، فخر کائنات افندمز یوالندن چیقمامش ایسه‌لر آرالرنده اولان افتراق و مسلك باشقه‌لغینك سببی نه‌در؟ اگرده چیقه‌شلر ایسه بونلره نه لزوم واردر؟

حکومت مستبده‌لر حقنده اولان فکری

میلادی ایله اون سکزنچی عصرلره قدر آوروپاده «حریت فکریه» معناسی نه ایدیکی وحکومت مستبده‌لرنی استخفاف ایلمك جائز اولوب، اولمادیغی بیلنماز، بوطوغروده سوز سویلرگه انسانلر ایچون اختیار اولندیغی خاطرلره اولسون کتورلماز ایدی. آوروپالولر کندیلرینك دین باشلقلرینی حاشا لله، حق سبحانه وتعالی نك خلیفه سی اعتقاد ایتدیکلری کبی حکمدارلرینی ده یر الاهسی دیه طانورلر ایدی. حالبوکه اسلام بیشکنده تربیه لنوب اوسش معری بوندن‌نچه قرنلر مقدم بویله ندا ایلر ایدی:

مل المقام فكم اعاشر امة امرت بغير صلاحها امراؤها
ظلموا الرعية واستجازوا كيدها فعدوا مصالحها وهم اجراؤها

ما اجهل الامم الذين عرفتهم ولعل سالفهم اضل واتبر
يدعون فی جمعاتهم سفاهة لاميرهم فيكاد يبكی المنبر

ساس الانام شياطين مسلطة فی كل مصر من الوالين شيطان

حيوانلره مرحمت حقنده اولان فكری

فلاسفه‌دن كوب ذاتلر، حيوانلرك انسانلر كبی عقللی وشعورلی ايديكلرينی، انسانلر كبی شادلانه وحسرتلنه بيلديكلرينی وانسانلر قبيلندن بر بری ايله سويلاشديكلرينی اعتقاد ايلرلر. اوشبو سببدن بونلر «انسانلری بوغازلامق شفقتسزلك ايسه حيوانلری بوغازلامق‌ده بعينه شونك كبی شفقتسزلك اولور» ديه حيوان‌ايتی ييمازلر. بلكه يالگز اولن واورلقلر ايله قناعت ايدوب كون كچررلر. بونلره «نباتيون» ديبورلر. هندستانده اولان براهمه هم ايت ييمازلر ايسه‌لرده بونلر اوزلرينك دينی مذهبلرينك اقتضاسينه كوره ييمازلر. اما نباتيون ايسه دين اقتضاسينه كوره دگل بلكه مجرد شفقت قصدی ايله احتياط ايلرلر.

نباتيون مسلكنی تلغراف وتليفون قبيلندن صوك زمانده‌اولان آوروپا مخترعاتندن ايديكنی ظن ايدنلر واردر. لكن بويله ظن درست توگلدر. زيرا ايسكی يونان فلاسفه سندن فيثاغورث، سقراط وافلاطون نباتيوندن‌ايدی. اسلاملرده معری اوشبو مسلكی اختيار ايدوب صوك عمرنده قرق ييل بر مدت يالگز نبات (اولن) ايله طورمشدر. روايتلره كوره اولم خسته‌لگی وقتنده

عیاده سینه کلن طبیب بر چبش قزدرتوب معری حضورینه کتورتمش وشونی آشارغه بیورمشدر. معری ایسه چبش‌گه یوزینی چویروب « انسانلر حقیقت حالده ناموسسزلردر، اگرده طبیب دوا اولمق اوزره آرسلان بالاسی ایتنی قزدرتورغه بیورمش اوله ایدی، طوتوب کتوره بیلاورلر ایدیمی؟ فقط کوچلری ایرشه چك شیلره اذیت ویرمك دن اصلا چکنمازلر، انسانلرك کوچلری آنجق چبشلره یته آلور! » دیمش وآغزینه یاقین کتورمامشدر.

اسلام دینی حیوانلره مرحمت ایلمك ایله بیورر وآنلره الم ویرمکدن ده منع ایلر. ایت آشامق اسلام حکمینه کوره فرض عین مثابه سنده بر عبادت دگلدر. اگرده بر کیمسه اوزینك کوچی یتوب آشاماز ایسه اسلام دیننندن چیقمش اولماز. آدملرده اولان سؤ اخلاقك کوبسی انسانلره حیوان ایتلرندن سرایت ایلر دییورلر. بونی ایسه فیثا غورث خلقلره آیو بالاسینی ایتدن باشقه شی ایله تربیه ایدوب ده سارق قبیلندن بر یواش مخلوق اولدیغنی کوسترمکله اثبات ایلمشدر. طبیبلر خبرینه کوره ایت، آدم بالاسی ایچون لزوملی بر شی دگلدر. الك کوب والك آغیر خدمتلرده اولان آتلر، اوگزلر ایت آشامقسزین طوررلر، سلامتلکرینه بر کیمچیلك د، اولماز. بوڭا نه حاجت: هند، چین ویاپونیاده میونلر ایله انسانلرنچه بیك ییللردن بو کونه قدر ایت آشامازین طورمقده اردر. بو کون، بز ایتسز طورا آلماز ایسه ك بو شی حیات لوازمندن اولدیغندن دگل بلکه عادت بلاسی گنه‌در. اوزینك موت طبیعتسی ایرشوب اولدیکی حیوان ایچون هیچ کم مسئول دگل، فقط بر آدمنی یاتقزوب صویمق ایله سارقنی یاتقزوب صویمق آراسنده ادبی جهتدن بر فرق وارمیدر؟ حیاتك نه کبی بیوك نعمت وقیمتلی بر خزینه ایدیکنی هر کیم اوزینه قیاس ایدرك بیلاور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

حیات اوزرینه جنایت ایتمك هیچ وقت خدمت ایتمرمیه قیاس ایدلماز.

سقراط، دنیاده اولان محاربه‌لر. خسته‌لکلر وعموما هرتورلی بلا واخلاقسزلقلرك سببنی ایت آشامق وحیوانلرك جانلرینی تلف ایتمك، دیه دعوی ایدر اولمشدر. (۱) بو سوزلر آنجق ادبی جهتندن اولوب بونلرك ایسه مسئله‌ده اولان شرعی جهته مناسبتی یوقدر.

اسلاملرده ایت آشامامش کیمسه یالکز معری دکلدر. اصحاب کرامدن وغفار قبیله‌سندن اولان آبی اللحم هم ایت ییماز اولمشدر (اسد. الغابة ج اص ۳۵ ۰ الاصابة ج اص ۹). قارنداشی اولان محمد بن ابی بکر اوت ایله یاندرلدیغی صوك ام المؤمنین عائشه جنابلری‌ده ایت آشامادی دییورلر. (۱).

تزوج واولاد حقنده اولان فکری

شریعت اسلامیه، زواج مسئله‌سینی خلقلرك کندی اختیارلرینه تابشرمشدر. انسان، وقت وحال اقتضاسینه کوره کندیسی بو مسئله‌یی فصل ایدر. شوکا کوره‌ده بوطوغروده هر کیمك اوزینه مناسب برفلسفه‌سی اوله بیلور.

زواج حقنده معری فلسفه‌سی‘ هیچ خاتون آلمامق، بوحال ممکن اولماز ایسه عقیمه ایله تزوج ایتمك‘ نهایت بر ایله

(۱) جریده‌لرده اوقودیغمزه کوره آوروپا فلاسفه‌لرندن بری اوشبو کونلرده سویلامش اولان بر نطقنده: «انسانلر اجل طبیعی ایله دگل بلکه کندی کندیلرینی تلف ایتمك طریقی ایله وفات اولورلر. اگرده ایت آشامازلر، ایسرتکچ ایچمازلر هم‌ده وجدانلری مهذب اوله‌چق یاکه خلق و محکمه قاشنده اویاتلی اوله‌چق شیلری اشلامازلر اولسه، اجل طبیعیلرینه قدر یاشارلر و قارتلق کونلرنده‌ده یاش وقتلری قبیلندن غیرتلی و کوچلی اولورلر ایدی» دیمشدر.

(۱) فقط اسدالغابه: «لم تأکل لحما مشویا» دییور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

کفایه لنمکدن عبارتدر. اما کندیسی عمری بارنچه خاتون آلمامش وباشقه‌لرده‌ده:

خصاوءك خير من زواجك حرة فكيف اذا اصبحت زوجا لمومس (١)

اذا كانت لك امرأة عجوز فلا تأخذ بها ابدا كعابا
فان كانت اقل بهاء وجه فاجدر ان تكون اقل عابا (٢)

وواحدة كفتك فلا تجاوز الى اخرى تجيء بمولمات (٣)

ذا كنت ذا ثنتين فاعدل او اتحد بنفسك فالتوحيد اولى من العدل (٤)

دیه نصیحت ویرر ایمش.

خاتون آلوب، دنیاده بالالر قالدرمغی معری «جنایت» حساب ایلر وشونکچون اجلی یاقین اولدیغنی سیزدیگنده یانندە اولانلره:

هذ اجناه ابى على وما جنيت على احد (٥)

دیه مزار تاشینه یازمیه وصیت ایلمشدر. بوندن ایسه اولگی فکرنده ثابت اوله‌رق ارتحال ایتدیکی آڭلاشلور (٦) «اللزومیات» دەده

(١) مضمونی: «کندیگی پچدمك اخلاقلی بر خاتون آلمیه کوره دخی گوزلدر، ایمدی اخلاقسز خاتون آلق نه یرده قالدی؟» دیمکدر.

(٢) مضمونی: «اگرده بر قارچغك اولسه شونکله قناعت ایله! و گوزل بر خاتون آلمق آرزوسیله یورمه! خاتوننگنك گوزللگی نه قدر آز اولسه، عیبلری‌ده شونسبتده آز اولور» دیمکدر.

(٣) مضمونی: «اگرده بر خاتونك اولسه کفایت ایلر، باشگی حسرتلره‌توشره‌چك باشقه‌سینی ایستمه» دیمکدر.

(٤) مضمونی: «اگرده ایکی خاتونك اولسه البته عدالت اوزرنده اول، یاکه یالگز طور! توحید، عدالته کوره دخی گوزلدر!» دیمکدر.

(٥) احمد فارس افندی شدیاق: «معری قبرینه زیارت ایدوچی بر ذات

مل المقام فكم اعاشر امة   امرت بغير صلاحها امراؤها
ظلموا الرعية واستجازوا كيدها   فعدوا مصالحها وهم اجراؤها

ما اجهل الامم الذين عرفتهم   ولعل سالفهم اضل واتبر
يدعون فی جمعاتهم سفاهة   لاميرهم فيكاد يبكی المنبر

ساس الانام شياطين مسلطة   فی كل مصر من الوالين شيطان

حيوانلره مرحمت حقنده اولان فكری

فلاسفه‌دن كوب ذاتلر، حيوانلرك انسانلر كبی عقللی وشعورلی ایدیكلرینی، انسانلر كبی شادلانه وحسرتلنه بیلدیكلرینی وانسانلر قبیلندن بر بری ایله سویلاشدیكلرینی اعتقاد ایلرلر. اوشبو سببدن بونلر «انسانلری بوغازلامق شفقتسزلك ایسه حیوانلری بوغازلامق‌ده بعینه شونك كبی شفقتسزلك اولور» دیه حیوان‌ایتی ییمازلر. بلكه یالكز اولن واورلقلر ایله قناعت ایدوب كون كچررلر. بونلره «نباتیون» دییورلر. هندستانده اولان براهمه‌هم ایت ییمازلر ایسه‌لرده بونلر اوزلرینك دینی مذهبلرینك اقتضاسینه كوره ییمازلر. اما نباتیون ایسه دین اقتضاسینه كوره دگل بلكه مجرد شفقت قصدی ایله احتیاط ایلرلر.

نباتیون مسلكنی تلغراف وتلیفون قبیلندن صوك زمانده‌اولان آوروپا مخترعاتندن ایدیكنی ظن ایدنلر واردر. لكن بویله ظن درست توگلدر. زیرا ایسكی یونان فلاسفه‌سندن فیثاغورث، سقراط وافلاطون نباتیوندن‌ایدی. اسلاملرده معری اوشبو مسلكی اختیار ایدوب صوك عمرنده قرق ییل بر مدت یالكز نبات (اولن) ایله طورمشدر. روایتلره كوره اولم خسته‌لگی وقتنده

Из фондов Российской Национальной библиотеки

عیاده‌سینه کلن طبیب بر چبش قزدرتوب معری حضورینه کتورتمش وشونی آشارغه بیورمشدر. معری ایسه چبش‌گه یوزینی چویروب «انسانلر حقیقت حالده ناموسسزلردر، اگرده طبیب دوا اولمق اوزره آرسلان بالاسی ایتنی قزدرتورغه بیورمش اوله ایدی، طوتوب کتوره بیلورلر ایدیمی؟ فقط کوچلری ایرشه‌چك شیلره اذیت ویرمك دن اصلا چکنمازلر، انسانلرنك کوچلری آنچق چبشلره یته آلور!» دیمش وآغزینه یاقین کتورمامشدر.

اسلام دینی حیوانلره مرحمت ایلمك ایله بیورر وآنلره الم ویرمکدن‌ده منع ایلر. ایت آشامق اسلام حکمینه کوره فرض عین مثابه‌سنده بر عبادت دگلدر. اگرده بر کیمسه اوزینك کوچی یتوب آشاماز ایسه اسلام دیننه‌دن چیقمش اولماز. آدملرده اولان سؤ اخلاقك کوبسی انسانلره حیوان ایتلرندن سرایت ایلر دیورلر. بونی ایسه فیثا غورث خلقلره آیو بالاسینی ایتدن باشقه شی ایله تربیه ایدوب ده سارق قبیلندن بر یواش مخلوق اولدیغنی کوستر مکله اثبات ایلمشدر. طبیبلر خبرینه کوره ایت، آدم بالاسی ایچون لزوملی بر شی دگلدر. اك کوب واك آغیر خدمتلرده اولان آتلر، اوگزلر ایت آشامقسزین طوررلر، سلامتلکارینه بر کیمچیلك د، اولماز. بوگا نه حاجت: هند، چین وياپونیاده ملیونلر ایله انسانلرنچه بیك ییللردن بو کونه قدر ایت آشامقسزین طورمقده اردر. بو کون، بز ایتسز طورا آلماز ایسه‌ك بو شی حیات لوازمندن اولدیغندن دگل بلکه عادت بلاسی گنه‌در. اوزینك موت طبیعتسی ایرشوب اولدیکی حیوان ایچون هیچ کم مسئول دگل، فقط بر آدمنی یاتقزوب صویمق ایله سارقنی یاتقزوب صویمق آراسنده ادبی جهتدن بر فرق وارمیدر؟ حیاتك نه کبی بیوك نعمت وقیمتلی بر خزینه ایدیکنی هر کیم اوزینه قیاس ایدرك بیلور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

حیات اوزرینه جنایت ایتمك هیچ وقت خدمت ایتدرمیه قیاس ایدلماز.

سقراط، دنیاده اولان محاربه‌لر. خسته‌لکلر وعموما هرتورلی بلا واخلاقسزلقلرڭ سببنی ایت آشامق وحیوانلرڭ جانلرینی تلف ایلمك، دیه دعوی ایدر اولمشدر. (۱) بو سوزلر آنجق ادبی جهتندن اولوب بونلرڭ ایسه مسئله‌ده اولان شرعی جهته مناسبتی یوقدر اسلاملرده ایت آشامامش کیمسه یالڭز معری دکلدر. اصحاب کرامدن وغفار قبیله‌سندن اولان آبی اللحم هم ایت ییماز اولمشدر (اسد. الغابة ج اص ۵۳۰ الاصابة ج اص ۹). قارنداشی اولان محمد بن ابی بکر اوت ایله یاندرلدیغی صوڭ ام المؤمنین عائشه جنابلری‌ده ایت آشامادی دیيورلر. (۱).

تزوج واولاد حقنده اولان فکری

شریعت اسلامیه، زواج مسئله‌سینی خلقلرڭ کندی اختیارلرینه تابشرمشدر. انسان، وقت وحال اقتضاسینه کوره کندیسی بو مسئله‌یی فصل ایدر. شوڭا کوره‌ده بوطوغروده هر کیمك اوزینه مناسب بر فلسفه‌سی اوله بیلور.

زواج حقنده معری فلسفه‌سی، هیچ خاتون آلمامق، بوحال ممکن اولماز ایسه عقیمه ایله تزوج ایتمك، نهایت بر ایله

(۱) جریده‌لرده اوقودیغمزه کوره آوروپافلاسفه‌لرندن بری اوشبو کونلرده سویلامش اولان بر نطقنده: «انسانلر اجل طبیعی ایله دگل بلکه کندی کندیلرینی تلف ایتمك طریقی ایله وفات اولورلر. اگرده ایت آشامازلر، ایسرتکچ ایچمازلر همده وجدانلری معذب اوله‌چق یاکه خلق و محکمه قاشنده اویاتلی اوله‌چق شیلری اشلامازلر اولسه، اجل طبیعیلرینه قدر یاشارلر و قارتلق کونلرنده‌ده یاش وقتلری قبیلندن غیرتلی و کوچلی اولورلر ایدی» دیمشدر.

(۱) فقط اسدالغابه: «لم تأكل لحما مشويا» دیيور.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

کفایه لنمکدن عبارتدر. اما کندیسی عمری بارنچه خاتون آلمامش وباشقه‌لره‌ده:

خصاؤك خير من زواجك حرة فكيف اذا اصبحت زوجا لمومس (١)

اذا كانت لك امرأة عجوز فلا تأخذ بها ابدا كعابا
فان كانت اقل بهاء وجه فاجدر ان تكون اقل عابا (٢)

وواحدة كفتك فلا تجاوز الى اخرى تجيء بمولمات (٣)

ذا كنت ذا ثنتين فاعدل او اتحد بنفسك فالتوحيد اولى من العدل (٤)

دیه نصیحت ویرر ایمش.

خاتون آلوب، دنیاده بالالر قالدرمغی معری «جنایت» حساب ایلر وشونکچون اجلی یاقین اولدیغنی سیزدیگنده یاننده اولانلره:

هذا جناه ابی علی وما جنيت على احد (٥)

دیه مزار تاشینه یازمیه وصیت ایلمشدر. بوندن ایسه اولگی فکرنده ثابت اوله‌رق ارتحال ایتدیکی آڭلاشلور (٦) «اللزومیات» دەده

(١) مضمونی: «کندیکی پچدرمك اخلاقلی بر خاتون آلمیه کوره دخی گوزلدر، ایمدی اخلاقسز خاتون آلمق نه یرده قالدی؟» دیمکدر.

(٢) مضمونی: «اگرده بر قارچغك اولسه شونکله قناعت ایله! و گوزل بر خاتون آلمق آرزوسیله یورمه! خاتونڭنڭ گوزللگی نه قدر آز اولسه، عیبلری‌ده شونسبتده آز اولور» دیمکدر.

(٣) مضمونی: «اگرده بر خاتونك اولسه کفایت ایلر، باشگی حسرتلره‌توشره‌چك باشقه‌سینی ایستمه» دیمکدر.

(٤) مضمونی: «اگرده ایکی خاتونك اولسه البته عدالت اوزرنده اول، یاکه یالگز طور! توحید، عدالته کوره دخی گوزلدر!» دیمکدر.

(٥) احمد فارس افندی شدیاق: «معری قبرینه زیارت ایدوچی بر ذات

Из фондов Российской национальной библиотеки

علی الولد یجنی والد ولو انهم ولاة علی امصارهم خطباء

دییور. مضمونی: بالالر، کرك زمانلرینڭ فریدلری‌ده: اواسونلر٬ دنیایه کتورمیه سبب اولدقلری جهتله آتالر، آنلر حقنده جانیلردر!» دیمك اولورو: «دنیاده نسل قویوب کتمك، یارلقنمایه‌چق بریاکُلشلقدر، قصر خاتوندن باشقه‌نی اصلا آلمه!» معناسنده:

ری النسل ذنبا للفتی لایقاله فلا تنکحن الدهر غیرعقیم

دییور:

۱٤

دیوان وکتابلری

معری، کندینڭ تألیفلری حقنده: «۴۰۰ تاریخندن صوڭ اورنمه لازم أولدم، الله تعالانڭ ذکری اوزرنده‌فوت اولمقلغمی امیدایدیب علم بابنده کوب شیلر سویلادم، بونلری ایسه شیخ ابوالحسن علی بن عبدالله بن ابی هاشم یازدی، الله رحمت ایتسون، بونڭ ایچون اجر آلمادی» دیمشدر.

اهل صلیب «معره نی» ضبط ایدوب، برمقدار وقتلر طوردقلرندن خصوصی عمومی کتبخانه‌لرده اولان اثرلری تلف ایتدیکلرندن شونلرله برلکده معری اثرلری‌ده ضایع اولمشدر. سلامت قالان اثرلری

مزار طاشنده بویله شعر کورمادیکنی سویلادی» دییور. الجاسوس. ص ۱۱۵ اویله ایسه وصیتی یرینه کلمامش ایمش.

(٦) بو کونده مصرده شوقی بك اسمنده شهرتلی بر شاعر واردر. مذکور ایسه معرینڭ اوشبو بیتینه قارشو:

بینی وبین ابی العلاقضیة فی البراسترعی لها الحکماء
هو قدرأی نعمی ابیه جنایة واری الجنایة من ابی نعماء

دییور.

غیر مطبوع اثرلری

اسامی کتب وفهرستلرده بیان ایدیلدیکینه کوره معرینڭ بو کونه قدر مطبوع اولمیان اثرلری بونلردر: ۱) الایك والعصون. یاکه «الهمزة والردف» یوز جزءدن عبارت اولان بواثر هجرتدن آلتنچی عصرلرده علما آراسنده یورمش ایسه‌ده شمدی یوغالمشدر دیورلر. ۲)اللامع العزیزی. متنبی دیوانینه اولان شرحیدر. ۳)ذکری حبیب. ابو تمام دیوانننی اختصار ایلدیکی صوڭنده یازمش شرحیدر. ۴)عبث الولید. بحتری دیوانینڭ مختصریدر. ۵)معجز احمد. متنبی دیوانینك مختصریدر. ۶) شرح السیرافی (۱) ۷)ملتقی السبیل فی الوعظ والزهد. بو کتاب «اسکوریال» کتبخانه سنده تابلمشدر. بوندن باشقه کتابلری‌ده کوب اولوب، ذهبی آیتوبچه جمله کتابی ٥٥ عدد اولوب ۱۱۲۰ کراسه‌در. بونلرڭ بعضیلری احتمال‌که آز کون صوڭنده مطبوعات دنیاسینه چیقارلر.

مطبوع اثرلری

۱) اللزومیات. بونی کشف الظنون «لزوم مالایلزم» دیه تعبیر ایلر. الڭ ایلك اوله‌رق ۳۴۷بیت اوزرنڭ مدینه عالملرندن شیخ امین ابن شیخ حسن حلوانی خراجاتی وتصحیحی ایله میرزا حسین البهائی الشیرازی طرفندن یازلنوب ۱۳۰۳ تاریخنده «بومبای» شهرنده طبع اولنمشدر. فقط بو نسخه (ناقص اولوب توشوب قالمش یرلری کوبدر. بوندن صوڭ مصرده «المحروسة» جریده‌سی محرری عزیز افندی زند طرفندن ۸۷٥ بیت اوزرنده طبع ایدلدی. اوشبو

(۱) رسائل ابی العلاء المعری‌ده اولان ۱۰-۱۱ نچك رساله‌لری اوشبو کتاب حقنده‌در.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

نسخه « اقلام عربیه » صاحبی اولان یوسف بك وهبی کتبخانه‌سنده
اولان ٦٣٣ تاریخنده یازلمش نسخه‌دن تصحیح ایدلنمشدر. معری‌نك
بو دیواننده اولان شعرلری عزلت وقتنده سویلانمش واکثری
ده دین ونفس، وجود وخلقت، حیات اجتماعیه وعمران حقنده اولان
فلسفه‌لره عائددر.

٢) سقط الزند. اوشبو دیوانی « التنویر » اسمنده شرحی ایله
برلکده ١٢٨٦ ده بولاق مطبعه‌سنده، ١٣٠٤ده قاهره‌ده، ١٨٨٤ ده
«بیروت» ده باصلمشدر. بو دیواننده اولان شعرلری عزلتندن مقدم
واکثری ده صباوت ویاشلك وقتلرنده سویلامشدر. بوکا ایسه کندیسی «ضوء
السقط» اسمنده بر شرح یازدرمش ایسه ده یازوچیسینك مساهله‌سی سببندن
بر قدر خطالری اولدی هم ده قناعت ایدلمیه‌چك صورتده مختصر ایدی،
دیورلر. اوشبو سبب ایچوندرکه بعضیلر بونی تغییر وتبدیل ایدرك
« تنویر سقط الزند » اسمیله ایکنچی بر شرح یازمشلردر. بو اثر
ذکر ایتدیکمز « التنویر » نك عینیدر.

٣) الدرعیات. بو قصیده «سقط الزند» آخرینه قوشلوب
طبع ایدلمشدر.

٤) رسائل ابی العلاء المعری. ٤٢ عدد رساله‌دن عبارت اولان
بو اثر «اوکسفورد» جامعه‌سنده شرق لغتلری استاذی اولان
« مرجیلوت» تصحیحی ایله ٢٩٧ بیت اوزرنده ١٨٩٨ تاریخنده طبع
اولنمشدر. « مرجلیوت » اوشبو رساله‌لرك کلیسنی انکلیز لسانینه
ترجمه ایتمش، عمومی بر فهرست قویدیغی صوڭ، اماکن، اسماء
کتب، اصطلاحات عروضیه، اسماء نجوم حقلرنده خصوصی فهرستلر
ترتیب ایتمشدر. ذهبی تاریخندن آلوب سکز بیتدن زیاده معری
ترجمه‌سینی‌ده الحاق ایلمشدر. ایشته بو رساله‌نی یازدیغمز وقت
بز اوشبو ذهبی تاریخندن منقول اولان ترجمهٔ حالدن استفاده-

أیتدك وبو درجه‌ده اعتنا ایله طبع ایتدردیکی ایچون «مرجلیوت» نی چوق تحسین ایلدك‌ه علم قدرینی بیلن-بویله ایلر وعلم ایچون خدمت ده بویله اولور.

٥) رسالةالغفران. بونی ایلك مرتبه اوله‌رق ١٣٢٥-١٩٠٧ تاریخنده مصرده ٢١٣ بیت اوزرنده «امین هندیه»؛ کندی مطبعه سنده طبع ایتدردی. بو ایسه معری طرفندن شیخ محدث علی بن منصورالادیب الحلبی ابن القارح اوزرینه یازلمش بر رساله‌در. شعره کوره نثری زیاده اولوب جاهلی واسلام شاعرلرنی وعلوم عربیه عالملرنی عجیب اسلوب اوزرنده انتقاد ایلر. ٦١ یاشنده ایکان وقتنده (عزلتنده) یازدردیغی مرویدر.

١٥

روسیه اسلاملری ایچنده معری (١)،

اون سکزنچی عصر میلادی صوڭنده روسیه نڭ پیتربورغ وقزان شهرلرنده اولان مطبعه‌لرنده مستشرقلر اجتهادلری سببندن عرب ادبیاتندن و عرب عالملری تألیفلرندن خیلی اثرلر طبع اولنمشیدی. بو جمله‌دن: ١٨١٤نچی ییل قزان شهرنده طغرأینك «لامية العجم»ی و١٨٢٣ده پیتربورغ شهرنده ابن فضلان سیاحتی اوله‌ق اوزره بر اثر (٢) طبع ایدلدی. دمشقی اثری اولان «نخبة

---

(١) بو اثرنی هر نه قدر «اوفا» شهرنده یازمش ایسه‌مده وقتنده طبع اولنما مشیدی. شمدی طبع وقتنده «اورنبورغ»ده بر چوق تبدیل، وتغییر ایتدم وبعض یرلرنی آرتدروب یازدم.

(٢)اوشبو اثر طبع ایدلدیکی صوڭ اولگی عادت موجبنچه قلم ایله یازلنوب کوچرلوب یورمش‌اولسه کرك. حتی طبع ایدلدیکنی وقتده کوب کیمسه‌لربیلما مشلردر. ظنمزه کوره فاضل مرجانی نڭ، ابن فضلان سیاحت نامه‌سندن بر مقدارندن یاش وقتمده کوچروب آلمشیدم شمدی یوغالتدم؛ دیه تأسف ایتدیکی نسخه اوشبو فراین طبعسندن کوچرلمش نسخه‌لرڭ برندن کوچرلمش اولور. والله اعلم.

Из фондов Российской национальной библиотеки

الفکر فی عجـایب البر والبحر» نام کتاب ۱۸۶۶ده «نظم الجواهر» اسمنده اولان اثرك روس و بلغارلره دائر (ایسکی بلغارلر او-لان بزم بابالرمز) جزءلری ۱۸۸۳ده پیتربورغده، «تاریخ الملوك والخلفا، دولة مكة الشرفاء» نام اثر ۱۸۲۲ده قزانده طبع اولندی. تیمور ایله توقتامش خان صوغشلری حقنده اولان رساله‌ده ۱۸۳۶ نچی ییل پیتربورغده نشر اولندی.

خلاصه: بو قبیلدن اوشبو ایکی شهرده طبع اولنمش رساله و کتابلر کوبدر، فقط معری اثرلرندن بر دانه‌سی اولسون نشر اولندیغندن خبرمز اولمادی. ظن ایدرسه‌م هـم روسیه ده هـم آوروپاده نشر اولنمامشدر. معری اثرلری ایله آشنا اولورغه مستحق شاگردلر و یاش عالملر بـزلرده مبذول ایسـه ده نسخه‌لر نادر لگندن بو شی میسر اولماز ایدی. عربلر و روسـلرده اولدیغی کبی بزده‌ده ادیبلر جمعیتی اولوب، اوشبو کبی اثرلر احیا اید امکاری صمیم قلب ایله آرزو ایدلنور. زیرا آدملرك کوکرکلرینی تیکشره چك یـرده، فضیلتلر ینی تیکشروب استفاده ایلمك بـو رچمز اولسه کرك.

«ویأتیك بالاخبار من لم تزودی» دیدکلرنچه هیچ خیالمده‌یوق وقت «قزان» شـهرنده فاضل محترم موسی افندی طرفندن بویله بر مکتـوب آلـدم: قزانده ملاقت اولدیغمزده احمد افندی بکا «لزومیات» شعرلرینی انتخاب ایدرك ترجمه و شرح ایتما کلکمی الزام ایتدی، طبیعی بنده بو خدمتی التزام ایلدم. شمدی بعض ساعتلرم اوشبو یولده صرف اولنور. ترجـه‌م ده شو ایکی ملزمه ده انتخا ایتدیکم طریقه سلوك ایدوب، بعض شیلر زیاده ایتمك صددنده یم. بن معرینك زهددن ماعدا افکار فلسفیه سینی قبول ایدییورم. علی الخصوص معرینك افکار علیه سینه بن تماميله معتقدم. بن

«لزومیات»نڭ هر بر ابیات عالیه‌سینی بیلورم دیه‌م غایت چوق ابیات واردرکه مفردلرینی آڭلارم، فقط فیلسوفڭ مرادی نه ؛ آڭلامام انتخابم، یالڭز آڭلامش ابیاتم اولور، اویله ایسه‌ده آ اولماز!».

بو مکتوبی اوقودیغمده طبیعی مسرور اولدم. معری آثاری تعمیم ایدلنه‌چك وفلسفه‌سی رهبر طوتلنه‌چق بیوك اسلام فیلسوف لرینڭ بریدر.

محترم موسی افندی «اللزومیات»ی ترجمه ایتمکده و«شرق کتبخانه‌سی» صاحبی اولان احمد افندی‌ده بونی نشر ایلمکده اصابت ایتمشلردر. بونلرڭ اوشبو خدمتلرینه قارشو حقیقی علم‌عاشقلری شاگردلر وادیبلر ذکرجمیل، ثنا وخیر دعا هم احترام ایله اوله‌نه چقلرنده شبهه‌مز یوقدر.

١٦

اللزومیات

فاضل محترم موسی افندی‌طرفندن‌انتخاب وترجمه ایدلن «اللزو میات» ٢٠٨ بیتده‌برنچی جزئی‌تمام اولمش‌وبوکاده معرینك ترجمهٔ حالی الحاق‌ایدلمش، مناسبت کلدیکی یرلرده مختصر ومفصل صورتلرده شرحلر یازلمشدر.

ترجمه، قسقه اولدیغی‌ایله آچیق‌وچغشلی؛ عبارتی سلیس‌واثرلی شرحلری بو کونگی حیات اجتماعیه ولوازم ملیه نقطهٔ نظرندن مهم و فائده‌لیدر . ظن ایدرسه‌م بویله بر خدمتنی معری هیچ کیمدن امید ایتمامشدر .

معری فلسفه سی،صاف اولان‌اسلام روحی‌ایله متناسب وملت اسلامیه نك بو کوندن صوکغی اولان معیشت وحرکتلرینه موافق

Из фондов Российской национальной библиотеки

اولدیغندن موسی افندینك خدمتی تقدیر ایدلنه چك وتقدیر ایدلەسی لازم برشیدر. مشکل اولان «اللزومیات» اوشبو ترجمه وشرح سببندن خیلی ینگللانمش وعلوم عربیه ایله آشنا اولمش شاکردلرك اکثری ایچون استفاده ایدلنه چك مرتبه ده اولمشدر.

«اللزومیات» بیتلری روحلره حیات ویرر، ریا ونفاقدن، تذلل وتملق، تکبر وغرور کبی شیلردن نفرت ایتدرر، طوغروسی فساد اخلاق ومحاسن اخلاقك جمله سینی حسی صورتده اوله رق کوسترر، اوشبو جهتدن کیله چك کونلرده مؤدب ودلیل هم مربی اوله چق ذاتلر بونی رهبر ایدر اولسه لر سزادر.

١٧

«اللزومیات» نیچون اهمال ایدلمش؟

بو سؤال الڭ ایلك اوله رق بزلره فاضل محترم موسی افندی طرفندن وارد اولمشدر. مشار الیه بر مکتوبنده: «بیلمك یستیورم که: متنبی، حماسه، مراثی کبی شیلره بیگلرچه شرح یازمش، اهل ادب ــ اللزومیات ــ کبی بیوك برخزینه یی نیچون اهمال ایتمشلر؟» دییور. بونڭ حقیقی جوابی اربابنه مفوضدر، اما بزم فکرمزه کوره بونڭ سببی اوشبو اوله بیلور: سرایلری قزلر ییغوندیغندن عبارت اولان خلیفه لر، اهل اسلامڭ ماڭلای تیرلری، یوراك قانلری وعزیز جانلرینی فدا ایدوب حاصل ایلەمش «بیت مال المسلمین» نی اوزلرینڭ خصوصی ملکلری روشنده تصرف ایلرلر طوغروسی ده اوزلرینڭ جاریه لرینه، دومبراچی وایسکر بیکه چی، یروچی وکولدروچیلرینه تاراتوب اوطوررلر ایدی. بویله وقتده ده خلیفه لره یاقین اولمق وسرای مأمورلریله معارفه پیدا ایتمك هوسنده اولانلر کندی مقصدلری ایچون

Из фонда Российской национальной библиотеки

طبیعی شویله بر مسلکی تعقیب ایلرلر. ابو تمام، متنبی، بحتری وغیرلر، عصرلرنده اولان خلیفه‌لری وآنلرك محبوبه‌لرینی مدح ایدوب ندیملك ایلیان ذاتلردر. صوڭره‌ده ادیبلرك چوغیسی بونلرك شعرلرینی حفظ ایتمك، یاخود دیوانلرینه شرحلر یازوب خلیفه ومأمورلره تقرب ایدر اولمشلردر. معری ایسه بو کبی شیلری خیال وحماقت حساب ایتدیکندین شعرلرینی‌ده فلسفه، عبرت، وعظ ونصیحت یوللرینه صرف ایتمشدر. حتی یاشلك وقتنده «بغداد» ده اولندیغی وقت نه خلیفه‌یی ونه بر مأموری مدح ایدرك برسطر اولسون شعر سویلمامشدر. معری کبی دنیانڭ حقیقتنی کوڭل کوزی ایله کورمش کیمسه نظرنده خلیفه ایله کتوچی، وزیر ایله یون تتوچی آراسنده هیچ فرق اولماز. ایمدی بویله بر ذات اثری خلیفه وامیرلره یارانمق هوسنده اولان ادیبلرك اشلرینه یارامیه‌چغی طبیعی بر حالدر. «اللزومیات» اهمال ایدلمش ایسه قیمتسزلگندن دگل بلکه قیمتنی تقدیر ایله بیلوچی اولمادیغندن اهمال ایدلمشدر. (لایباع الابل فی سوق الدجاج).

معری زماننده اسلاملر آراسنده استبداد تمام محکم اولوب بتمشیدی. کلام نزاعلری ومذهب دعوالری‌ده کمالته یتمش ایدی. ایشسز آدملرك کوبلری ولیلك مرتبه‌لرینه بندرلور وایارچینلری‌ده بویله ولیلره معاذ الله تقدیرلرده تصرف ایتمك، اولکارنی ترگزمك، انسانلره خسارت وسعادت ویرمك کبی الوهیت وظیفه‌لرینی اجرا ایتدررلر ایدی. ایمدی بویله وقتده «اللزومیات» ڭ اهمال ایدلدکینه دگل بلکه یریوزنده نسخه‌سی، قالدیغینه حیران اولمالیدر.

تدین مغربی بانتحال وعارض بالتنحل مشرقی
فصمتا ان اردتم او مقالا فما فی هذه الدنیا تقی
وان رقی الفتی رتب المعالی فمثل هبوطه ذاك الرقی
ویحسب بعضنا ان قداتاه نعیم وهو لویدری شقی

دیيان کیمسەنك آثاری بوكونه قدر اهمال ایدلنسه عجب دکلدر. هر نه قدر شرحلر یازلمامش ایسەده „اللزومیات“ کنەسلامت قالمش وبو کونه کلوب ایرشەشدر. بونك فضیلتی ایسه عقل وحریتدن عبارت اولان اسلام دینـنه عائددر. یوقسه معری آوروپاده اولوب‌ده اثرلری شوراده تألیف ایدلنه ایدی، روحانیلر حکمی ایـله اثرلری ایـله برابر کندیسی هم تریك اوله‌رق اوت اوزرینه تاشلانوب یاندرلمش اولور ایدی.

„اللزومیات“ اهمال ایـدلمش ایسەده، ایلك حالنده سویلامش اولدیغی «سقط الزند» اهمال ایدلمامشدر. بوڭا ایسه برچوق ادیبلر شرحلر یازمشلردر. غالبا «سقط الزند»ی «بغداد»ده کندیسندن اوقومش کیمسەلر کوب اولدیغندن جهان یوزینـه نسخەسی برقدر تارالمش اولور.

«اللزومیات» قیمتی تقدیر ایدلنەچك وقت فکرمزه کوره استقبالدەدر، علوم عربیه تحصیل ایتمکده اولان شاگردلر بونك امثال یرینی طوتمش شعرلرینی حفظ ایلرلر، مسلکینی‌ده کندیلرینك دنیا سفرلرینه دلیل ورهبر ایدرك طونارلر.

۱۸

آوروپاده معری

آوروپاده معرینك شهرتی واسمی اولوب اولمادیغنی بیلمك آوروپا ده اولان علمی لسانلردن بریله آشنا اولورغه وبونڭله برابر شو

اسانده اولان لغات علمیه وادبیه‌لرینه کسب وقوف ایلرگه موفقدر
حالبوکه بویله کمالت بنده مفقوددر. عربی وترکی اثرلرده اوقودیغمزه
کوره ایتالیا شاعرلرندن برینك براثری وانکلیز شاعرلرندن اولان
«میلتون.»نك «غائب اولمش سعادت» نام رساله‌سی بعینه معرینك
«الغفران»نی طرزنده وتمام آنکا مشابه صورتده یازلمش ایمش.

شوپنهوئرنك حکمت جدیده سی ایله روسووولترنك فلسفه
لرینك کندی مالالری ایدکنده بیوك برشبهه‌ده اولانلر وار. بونلر:
«حقیقی فیلسوفلرنك سوزلرینی هیچ وقت فعللری تکذیب ایتماز،
حالبوکه بالاتربیه سی حقنده اك کوب سوز سویلیان روسو کندی
بالالرینك تربیه لرینه اعتنا ایتماز بلکه طوغدقلری کبی عادتا
سوقاقلره آتار ایدی؛ حیاتدن نفرت ایتمك حقنده اك کوب سوز سویلیان
شوپنهوئر مرتبه سنده اولمدن قورقوب ده حیات عاشقی اولان انسان
دنیاده کورلمامشدر؛ وولتر بتون عمرینی پادشاهلر سرایلرنده وحکومت
دائره لرنده یوروب، شونلره بصبصه ایله کچردی توشلرینه تنکه تزوب
حضورلانوب یورچی چواش خاتونلری قبیلندن کوکراگنی میدال
ایله طولدرمش حتی بونارنی اویقو وقتلرنده‌ده صالماز ایدی»
دیورلر. اگرده بوروایتلر درست اولور ایسه، هیچ شبهه
یوقدرکه بونلر فیلسوف دگللر بلکه یالکز فلسفه‌نك راویلریدر.
لکن کیملر مالالری ایله سودا ایلرلر ایدی؟ بوکا ایسه:
«معری مالارندن، معری اسمینی بوزدیلرده آنك یرینه کندی
تمغالرینی قویمقله سودا ایدرلر ایدی!» دیه جواب ویرنلر
واردر.

مسلمانلر مذهب نزاعلری ایله مشغول اولارق دولت
وحکومتلری شندر منذر اولدیغنده مملکتلرینه‌ده فرنکلر کلوب
جراد قضا مثالنده تارالوب، نه یرده اسلام اثرلری اولورلر ایسه

بتون دنیانی صرف ایتمك لازم کلسه‌ده تحصیل ایلرلر وکندی وطنلرینه کوچررلر ایدی. اوشبو اثرلردن بر قسمنی اصل مؤلفلری اسمینه‌نشر ایتدیکلری حالده نادر واندر اولان اثرلر دن پك کوبلرنی کندی لسانلر ینه ترجمه ایدوب، کندی اسملرندن نشر ایتمشلر واصل نسخه لرینی یاندرمشلردر.

«معره»دن پك یراق یرلره‌تار الماش وکندی وفاتندن‌ده‌آز کونلر صوڭنده بو شهر فرنکلر طرفندن ضبط ایدلدیکندن معری اثرلرندن کوبینك نصیبی دیدیکمزچه اولمشدر. اما صوڭ وقتلرده «معری» نك بر چوق اثرلری مغربده، هم کندی اسمینه منسوب اوله‌رق طبع ایدیلدیکنی یوقاریده هم سویلادك.

١٣٢١ تاریخنده شام عربلرندن امین افندی ریحانی نام‌ذات معرینكڭ رباعیاتلرینی انکلیز لسانینه ترجمه‌ایتمکله امریقاده طبع‌ونشر ایتدرمشدر. بونكڭ اولینه بر مقدمه یازمقله معرینكڭ ترجمهٔ احوالنی، فضائلنی، دینی واجتماعی شیلره عائد فلسفه‌سینی بیان ایله‌مش ومعرینی‌ده عرب فلاسفه‌سینكڭ جمله‌سندن حتی ابن سینا دن ده یوقاری طبقه‌یه قویمشدر.

خاتمه

رساله‌نك حجمی بیوك اولماسون ایچون شمدیلك اوشبو قدرله اکتفا ایدلدی. یوقسه بو طوغروده سویلنه‌چك سوز کوبدر.

ولولا ان یظن بنا غلو لزدنا فی المقال من استزادا

مدرسه‌ده وقتمده تلخیص درسلری مناسبتی ایله بعض وقتلر معری اسمینی ایشتمش ایسه‌م ده خصوصی ترجمهٔ حالندن، هیچ بر خبردار اولمامشیدم. اوفا شهرنده وقتمده، طرویسکی شهرینكڭ فاضل محترم خواجه جان افندی، معری حقنده بڭا بر قدر معلومات

سویلادی ووفیات الاعیان ترجمه سی اولدق اوزره ترکیچه براثر کوستردی: فقط بن بویله اثرلر ایله حقیقت معلوم اولمیه چق ظننده اولدیغمدن معرینك نه قدر مطبوع اثرلری وار ایسه هپسنی تحصیل ایتدم. ومذکور ترجمه کتابنه قانع اولمادیغم سببندن وفیات الاعیانك اصل نسخه سینی آلدردم. مگرده بونی آلوب کوردیکم صوڭنده ترکی اولان کتاب بونك ترجمه سی دگل ایدیکنی آڭلادم.

سوزدن سوز کتدی، مسئله دن مسئله چیقدی، شونکچون معری حقنده تفصیل ایله معلومات آلرغه قرار ویردم. بو وقت معری‌یه محبتم‌ده، دشمنلغم‌ده یوق‌ایدی. بناء علیه تمام بر چیت آدم صفتی ایله معری حقنده معلومات یازلمش اثرلری (کتبخانه لرده اولانلرینی) مطالعه ایتدم وخیلی شیلر ییغدم، صوکره ده بونلری کندی اثرلری ایله مقابله ومقایسه ایتدم.

بن بر کیمسه‌نك ترجمهٔ حالینی اوگرنمك ایستدیکم وقت، شو آدمك خصوصی احوالندن باشقه عائله سینی، تربیه آلمش آدملرنی، یورمش یرلرینی، صحبت ایتدیکی اقران وامثالنی حتی که عصرینی هم برلکده اوگره‌نرم. بو شی بنده عادتدر. بو شیلردن مجرد اوله‌رق یازلمش ترجمه لرك صاحبلرینی صحرا اورتاسنڭ اوسمش بر آغاچ کبی کوردیکم سببندن حقنده بر حکم چیقاره بیلمکدن عاجزم. بنم ایچون بر آغاچك یوانلغی، نچه‌لگی اوزونلغی وقسه لغی، توزلگی وکگرلگی ایله حکم ایتمك ایچون مطلقا کوب آغاچلر آراسنده اولنورغه وشونلره قیاس ایدلنورگه موقوفدر.

اوشبو تتبع وتفتیشم صوڭنده ییغولمش معلوماتم خلاصه سی اوشبو رساله‌ده یازدیغم شیلردن عبارتدر. بن ممکن قدر طوغری

Из фондов Российской национальной библиотеки

یازارغه سعی ایتدم ، جزأفا حکم ایتمکدن صاقلانورغه طریشدم . مده نڭ وظیفه‌سی ایسه حقلقنی تابمق دگل، بلکه حقلقنی تابار ایچون اجتهاد ایتمکدر. بن کندی وظیفه‌می قدر الحال ادأ ایتدم. اگرده اصابت ایتدم ایسه جناب اللهه شکرلر اولسون، ناگاه خطا ایتدم ایسه جناب الله عفو بیورسون!

معرینڭ عصرینی واقرانی ایله معامله‌سینی وعموما شو عصرده اولان اسلاملرڭ هیئت اجتماعیه‌لرینی گوزل آڭلامش کیمسه‌لر، بو ذاتڭ اکفار وتضلیل بلاسینه دوچار اولدیغینه تعجب ایتمازلر. زیرا بو وقتلرده اسلامڭ هیئت اجتماعیه‌سی غایت مشوش برحالده ایدی. مسلمانلر بر برندن آیرلمشلر، مأمورلر کندیلری راحت اوله‌رق کون کچرر ایچون اهل اسلامی بر برندن بیزدررلر، آرالرینه دشمنلق صالورلر ایدی. اخوت نیگزینه بنا ایدلمش عالم اسلام ایچنده حسد وبغض، عداوت وافترا، یالان وبهتان تمام یرلشوب حتی امنیت کوترلمشیدی. کوب عالملر امیرلری مدح ایدوب شونلره بصبصه ایله عمر کچررلر وبر بری اوستندن سعایتلر قیلورلر ایدی. بوکبی عصرلرده اکفار ایدلمك تضلیل اولنمق عادتی شیلردن اوله‌چغنده شبهه یوقدر.

اکفار بلاسینه اوچرامش ذات یالکز معری دگلدر. معرینڭ شریک نکبتلری اونلر ویوزلر ایله صانالور. بو کونده اڭ حرمت ایله یاد ایدلان بر چوق عالملر، معری اوغرامش مصیبته اوغرامشلردر. بویله ذاتلرڭ ترجمهٔ حاللری، باشقه‌لرڭ ایمان واعتقادلری ایله سودا ایدنلره پک معلوم اولمازسه‌ده اولندیغمز عصرده شو کبی بلالره تصادف ایدنلره معلومدر. بونلر شویله محترم ذاتلرڭ ترجمهٔ حاللرینی اوقوب قلبلرینی تسلیه ایدرلر. بلا اهلی ایچون کندی کبی ویاکه کندیسیندن بیوك بر بلا اهلنی کورمك اڭ بیوك بر تسلیه اوله‌چقدر.

معرینی اکفار وتضلیل ایدن ذاتلر آراسنده الڭ بیوك والڭ شایان حرمت عالملر واردر، فقط ایمان وکفر اشلرنده صاحب شریعت طرفندن خبر ویرلمادیکی حالده، نه قدر بیوك اولسه لرده اولسونلر؛ آنلر آردنده یورمك مناسب دگلدر. محترم کیمسه آردندن مسجدگه وارلسه ده قباقغه وارلماز. آنلر اوز جوابلرینی اوزلری بیلورلر وجناب الله حضورنده معری ایله اولان محاکمه لرنده احتمالکه بر مخلص تابارلر بزم آنده اشمز یوق. یوقسه بیوك ذاتلرڭ سوزلرینی معری حقنده قبول ایدر لولسه‌ق، ابو حنیفه وابو الحسن الاشعری حقنده اولان سوزلرینی‌ده قبول ایتمك لازم‌کلور. بناً علیه بز بو رساله‌ده هر نه قدر معری ضررینه اولان سوزلری ـ احتیاط یولنی طوتمق قصدیله ـ بر قدر مدافعه ایتدك ایسه‌ده ایمان وکفرندن بحث ایتمادك. دشمنلرینی مدافعه ایتمك ایمان وکفردن بحث ایتمك دگلدر. بزم یازدیغمز شیلر معرینڭ فضائل علمیه واخلاقیه سینه، کمالات ادبیه واحوال تاریخیه‌سینه عائد شیلردر،

ابراهیم صابیٔ حقنده مرثیه اوله‌رق سویلامش قصیدهٔ دالیه‌سی ایچون شریف رضی حضرتلرینه: «رسول اکرم بالاسی اولدیغڭ حالده بر مجوسی بویله مدح ایتمکڭ عیب دگلمیدر؟» دیه عتاب ایتمشلر ایدی. شریف ایسه بونلره: «بن مجوسی دگل بلکه علم وفضیلتی مدح ایلدم!» دیه جواب ویرمشدر. ایشته بزده بو محترم ذاته اقتفا ایتمك نیتی ایله بو رساله ده، مداهنه ایله ایشی اولمامش وباشندن آیاغینه قدر صدق هم طوغریلق ایله طولمش بر ذات حقنده معلومات یازدق.

بزه کوره هیئت اجتماعیه‌نی اصلاح ایدر، فساد اخلاق خسته‌لگنی بتروب ملت ایچینه گوزل اخلاق نشر ایلر ایچون مرشد وخطیبلر،

محتسب وامیرلر، ضابط وواعظلردن زیاده؛ اولدقلری کبی کورلوچی وکورلدیکلری کبی اولغوچی دنیا ودنیا اهلندن مستغنی اولان صوقر معریلر ضروردر.

تچقان بالالرینی حیله لب طوتمق قصدیله موینینه تسبیح کیوب ده حج شریفدن قایتدم، دیه وعظ و نصیحت ایدوچی ماچی حکایه‌سی مشهوردر. ایشته بو کبی ماچیلر ایله دنیا طولمشدر. بونلری کورمش کیمسه‌لر اختیارسز اوله‌رق معری کبیلره محبت ایدر.

رضاالدین بن فخرالدین

Инв. № 25945

Из фондов Российской национальной библиотеки

ابو العلاء المعرى

Аль - Ма'арри

Из фондов Российской национальной библиотеки

Татар
3 -8635 а
Из фондов Российской национальной библиотеки